

YUCOM
Komiteti pravnikësh për të drejtat e njerëzve

Koalicija za ravnopravnost KORAK
Koalicioni për Barazi HAPI
Coalition for Equality STEP

KORAK / HAPI / STEP

POGLEDA NA BORBU PROTIV DISKRIMINACIJE PIKËPAMJE MBI LUFTËN KUNDËR DISKRIMINIMIT

Ovaj projekat se realizuje
uz finansijsku podršku
Evropske komisije.

3

POGLEDA NA BORBU
PROTIV DISKRIMINACIJE

PIKËPAMJE MBI LUFTËN
KUNDËR DISKRIMINIMIT

Izdavač:

Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM
Kneza Miloša 4, 11000 Beograd
Tel: 011/3344 235
Fax: 011/3344 425
E-mail: office@yucom.org.rs
Web site: www.yucom.org.rs

Za izdavača
Milan Antonijević

Autori
Momčilo Živadinović
Jovana Spremo
Dušan Pokuševski
Petar Đukanović
YIHR KS

Lektura
Ljiljana Korica

Prevod
Ljiljana Madžarević

Dizajn, prelom i priprema za štampu
BENUSSI design

Štampa
Dosije studio, Beograd

Tiraž
400

ISBN 978-86-83209-58-3

Beograd, 2015

Publikacija je izdata u okviru projekta Umrežavanje organizacija civilnog društva u zaštiti osnovnih ljudskih prava, uz finansijsku podršku Evropske komisije, i u partnerstvu sa:

Izjava ograničenja odgovornosti:

Mišljenja izneta u ovoj publikaciji su mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove Evropske unije.

Sadržaj / Sadržaj / Përmbajtja

MONITORING SUĐENJA ZA DISKRIMINACIJU U SRBIJI	5
• Sažetak	6
• Uvod	7
• Rešenje: Zašto je potreban monitoring suđenja za diskriminaciju?	10
• Stanje u praksi	11
• Odabrani slučajevi	13
• Smernice za praćenje suđenja za diskriminaciju	15
• Preporuke članovima Judicial Monitoring Network-a (Srbija)	18
• Preporuke za NVO	18
• Preporuke za medije	20
• Preporuke za pravosudne i relevantne državne organe	20
• Zaključci	21
• Bibliografija	22
SA MARGINE PREMA RAVNOPRAVNOSTI	25
- koraci ka unaprijeđenju učešća žena u političkom životu Crne Gore -	
• Sažetak	27
• Uvod	28
• Više od pola vijeka od ostvarenja prava glasa za žene u Crnoj Gori - skromni pomoci u oblasti učešća u politici	29
• Samo jednu političku partiju u Crnoj Gori vodi žena	33
• Izmjene izbornog zakona pale na ispitu tokom lokalnih izbora 2014. godine - na izbornim listama pojedinih partija ni minimum ženskih kvota	35
• Patrijarhat opstaje kao snažna prepreka angažovanju žena u politici	37
• Značaj insistiranja na snaženju ženskog učešća u političkom životu Crne Gore	38
• Preporuke	39
• Bibliografija	42
TË DREJTAT E KOMUNITETIT LGBT NË KOSOVË	45
• Përmbledhje ekzekutive	46
• Hyrje	46
• Korniza Ligjore	47
• Qeveria dhe Sektori I Drejtësisë	50
• Organizatat e LGBT-ve në Kosovë	51
• Përfundim	51
• Rekomandimet	52

MONITORING
SUĐENJA ZA
DISKRIMINACIJU
U SRBIJI

SAŽETAK

Policy paper - Monitoring suđenja za diskriminaciju odnosi se na unapređivanje praćenja suđenja za diskriminaciju i osnivanje *Judicial Monitoring Network*-a na području Srbije, Kosova i Crne Gore. Mreža je nastala kao odgovor na slabu transparentnost suđenja za diskriminaciju i nedovoljnu zainteresovanost javnosti za njih.

Iako postoji adekvatan pravni okvir koji se odnosi na zabranu diskriminacije i pravo na pravično suđenje (posebno na element javnosti suđenja), implementacija ovih zakona često je slaba i nepotpuna. Praćenje suđenja je nužno kako bi se uredio ovaj zakonski okvir i omogućila njegova puna implementacija, posebno implementacija Zakona o zabrani diskriminacije, što bi se ostvarilo prisustvom na suđenjima i izveštavanjem sa njih, međusobnom komunikacijom nevladinih organizacija u okviru pomenute mreže, kao i komunikacijom sa javnošću. U ovom izveštaju nalaze se smernice i preporučeni koraci za realizaciju monitoringa i umrežavanje NVO, uz posebne preporuke za medije i pravosuđe.

UVOD

Zakoni o zabrani diskriminacije¹ usvojeni su u Srbiji (2009), na Kosovu² (2004) i u Crnoj Gori³ (2010). Međutim, iako postoje, ovi zakoni se retko implementiraju u potpunosti, odnosno ne primenjuju se adekvatno tokom suđenja za zaštitu od diskriminacije, tako da se često narušava pravo na pravično suđenje koje je garantovano ustavima i međunarodnim konvencijama.

PRAVNI OKVIR - SRBIJA

Zakon o zabrani diskriminacije donet je 2009. godine i predstavlja sistemski, krovni zakon koji definiše diskriminatorno postupanje kao svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje zasnovano na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima. Optuženima za diskriminaciju može se suditi i u parničnom i u krivičnom postupku, zavisno od učinjenog akta diskriminacije.

PRAVNI OKVIR - KOSOVO

Diskriminacija je zabranjena Ustavom Republike Kosovo⁴ koji garantuje jednakost i uvažava principe ljudskih prava. Diskriminacija se zabranjuje članom 24 Ustava, kojim se naglašava jednakost pred zakonom. Ustav propisuje da svi imaju pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez diskriminacije, i da niko ne sme biti diskriminisan na osnovu rase, boje kože, pola, jezika, religije, političkog ili drugog opredeljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, usled veze sa bilo kojom zajednicom, na osnovu vlasništva, ekonomskih ili socijalnih uslova, seksualne orijentacije, rođenja, invaliditeta ili drugih ličnih svojstava. Kosovo je jedna od prvih zemalja u regionu koja je usvojila Zakon o zabrani diskriminacije još 2004. godine. Međutim, usled mnogih nepreciznosti u samom zakonu, implementacija zakona je veoma spora. Kako ne postoji telo koje bi preuzelo slučajeve diskriminacije, rešavanje postupaka je problematično. Takođe, Zakon o zabrani diskriminacije ne pruža ni efektivnu zaštitu od diskriminacije jer se žrtve suočavaju sa veoma komplikovanim sistemom koji nije u stanju da im pomogne na adekvatan način.

---

1 Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik RS”, br. 22/2009

2 The Anti-Discrimination Law No. 2004/3

3 Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik CG”, br. 46/2010

4 Ustav Republike Kosovo, „Službeni glasnik Republike Kosovo”, br. 25/2012, br. 6/2013

PRAVNI OKVIR - CRNA GORA

Crnogorski Zakon o zabrani diskriminacije iz 2010. godine definiše diskriminaciju kao „svako neopravdano, pravno ili faktičko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, vjeri ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnoj dobi, imovnom stanju, bračnom ili porodičnom stanju, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima.”

PRAVO NA PRAVIČNO SUĐENJE

Pravo na pravično suđenje garantovano je važnim međunarodnim pravnim dokumentima. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u članu 10 reguliše pravo na pravično suđenje kao „pravo optuženog na pravično javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom koji će odlučiti o njegovim pravima i obavezama i o osnovanosti svake krivične optužbe protiv njega.” Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u članu 6 daje još veći značaj javnosti postupka navodeći da „svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona.”

Ustav⁵ Republike Srbije regulisao je, u članu 32, pravo optuženog na pravično suđenje kao „pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom već ustanovljen sud, pravično i u razumnom roku, javno raspravi i odluči o njegovim pravima i obavezama, osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka, kao i o optužbama protiv njega. Javnost se može isključiti tokom čitavog postupka koji se vodi pred sudom ili u delu postupka, samo radi zaštite interesa nacionalne bezbednosti, javnog reda i morala u demokratskom društvu, kao i radi zaštite interesa maloletnika ili privatnosti učesnika u postupku, u skladu sa zakonom.” Takođe, Zakon o parničnom postupku⁶ (ZPP) prati navedene odredbe Ustava predviđajući i da se isključenje javnosti ne odnosi na stranke, branioca, oštećenog i njegovog zastupnika i punomoćnika tužioca. Za istraživače koji posmatraju suđenja značajna je odredba člana 323 ZPP da veće može dozvoliti da glavnom pretresu, sa koga je javnost isključena, prisustvuju pojedina zakonom ovlašćena službena lica i naučni radnici, ako je to od interesa za njihovu službu, odnosno naučnu delatnost.

5 Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 98/2006

6 Zakon o parničnom postupku, „Službeni glasnik RS”, br. 72/2011

Iako ne postoji zabrana praćenja suđenja za diskriminaciju, ona se retko posmatraju, a još ređe mediji o njima izveštavaju (zanemarljiv je i broj objavljenih presuda). Iz tog razloga, transparentnost suđenja je slaba, što dovodi do niske osvešćenosti pravosuđa, medija i javnosti o postojanju problema diskriminacije, značaju suđenja za diskriminaciju i postojećeg zakonskog okvira.

Praćenje suđenja podiže značaj uključivanja javnosti u rad pravosuđa na viši nivo, budući da se u ovim slučajevima radi o određenoj vrsti zloupotrebe moći, mešaju se javni i privatni interesi, pojedinci prekoračuju svoja ovlašćenja i na taj način, zarad lične materijalne koristi, opstruišu utemeljivanje stabilnih demokratskih institucija u državi. Manjak transparentnosti u vođenju postupaka i donesenim presudama vodi isključivanju javnosti i opštem smanjenju poverenja javnosti u pravosudni sistem, što doprinosi generalnom mišljenju da sudovi nisu objektivni, te ne predstavljaju instituciju u kojoj žrtve diskriminacije mogu da potraže pomoć.

Zakon o zabrani diskriminacije nije implementiran u potpunosti, a ni na adekvatan način. Takođe, pravo na pravično suđenje (uključujući garantovanje suđenja u razumnom roku) ne poštuje se u svim slučajevima. Međutim, ove kritike nisu direktno upućene pravosuđu i zakonodavnoj vlasti, jer zakonski okvir postoji. Problem je u potrebi za pokretanjem inicijative kako bi zakoni bili u potpunosti primenjeni. U tom procesu, postupanje pravosudnih organa moralo bi biti nadgledano od strane zainteresovane javnosti. Kako je delovanje pravosuđa usmereno na pomaganje građanima, neophodno je omogućiti monitoring suđenja za diskriminaciju da bi se obezbedilo poštovanje prava na pravično suđenje, potpuno razumevanje i primena odredaba ZZD. U svakom demokratskom društvu, nezavisne NVO, mediji i građani imaju značajnu ulogu u nadgledavanju državnih ustanova.

REŠENJE: ZAŠTO JE POTREBAN MONITORING SUĐENJA ZA DISKRIMINACIJU?

Adekvatan monitoring suđenja za diskriminaciju, koji sprovode članovi šire mreže organizacija, popunjava postojeću prazninu između pravnog okvira i njegove implementacije, jer se, usled bliske komunikacije, brže razmenjuju korisne informacije i poboljšava kvalitet monitoringa.

Zakon o parničnom postupku Republike Srbije navodi da suđenje može biti pravično samo ako je javno.⁷ Naravno, prisustvo javnosti uglavnom je dozvoljeno na suđenjima za diskriminaciju, ali ova odredba ostaje samo deklarativna ukoliko se nezavisni, zainteresovani pojedinci i NVO ne angažuju i ne započnu monitoring, imajući u vidu primenu nacionalnih i međunarodnih standarda u svakom delu postupka (tako da sudije i drugi zaposleni u pravosuđu znaju da se njihov rad prati). Prisustvo osoba koje obavljaju monitoring, posebno predstavnika organizacija koje promovišu ljudska prava, posmatra se kao dodatna garancija ljudskih prava. Pojedine sudije smatraju da bi prisustvo posmatrača predstavljalo i dodatnu zaštitu od zloupotreba. Osobe koje vrše monitoring informisale bi javnost o rezultatima monitoringa, odnosno, o tome da li je ispoštovan nacionalni i međunarodni pravni okvir u samom postupku.

U Srbiji, do sada, nije postojala metodologija za praćenje suđenja, tj. smernice i principi koje bi primenjivali zainteresovani pojedinci. Takođe, NVO i pojedinci koji žele da prate suđenja za diskriminaciju do sada nisu bili povezani, tako da nisu ni bili u mogućnosti da razmene iskustva, ostvare bližu komunikaciju i informišu javnost.

---

7 Zakon o parničnom postupku, „Službeni glasnik RS”, br. 72/2011

STANJE U PRAKSI

Tim za monitoring suđenja za utvrđivanje diskriminacije Koalicije za ravnopravnost KORAK bio je prisutan na 25 (dvadeset pet) suđenja u osnovnim i višim⁸ sudovima u Srbiji. Ako se izuzme suđenje u slučaju **Pfajfer protiv Air Serbia** koje se prati od ranije, tim za monitoring je za ostala suđenja saznao tako što je uputio zahtev za slobodan pristup informacijama od javnog značaja i dobio odgovor od Višeg suda u Beogradu. Ispostavilo se, kao i nekoliko puta ranije, da sudovi, usled brojnih nedostataka sistema za automatsko vođenje sudskih predmeta, nisu u mogućnosti da daju „precizan“ odgovor na zahtev. Naime, suđenja kojima je tim za monitoring prisustvovao 9. maja 2014. (M.P. protiv Železnica Srbije), 13. maja 2014. (A.K. protiv Ringier Axel Springer - Blic) i 23. maja 2014. (K.M. protiv Politika A.D.) nisu bila suđenja za utvrđivanje diskriminatorskog postupanja, već parnični postupci u kojima se utvrđuje zlostavljanje na radu (mobing).

Iako projektom nije predviđeno praćenje suđenja za mobing, potrebno je ukratko preneti iskustva sa ovih suđenja.

Kada su u pitanju procesna pravila, Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu odlikuju iste karakteristike. Hitnost postupka i teret dokazivanja regulisani su na identičan način. Međutim, kako postupci traju oko četiri godine, evidentno je da se pravilo o hitnosti postupka ne poštuje.

Važno je skrenuti pažnju na nepostojanje uređenog sistema pretraživanja. U praksi, to znači da ukoliko neko želi da sazna tačan broj slučajeva za diskriminaciju koji se vodi pred određenim sudom, taj podatak neće naći jer to pitanje nije sistemski rešeno.

Takođe, treba istaći da su i tužioci i njihovi pravni zastupnici prepoznali prisustvo stručne javnosti u ovim postupcima kao veoma korisno, i izrazili želju da tim za monitoring i ubuduće prati suđenja.

Kada su u pitanju krivični postupci u kojima se utvrđuje da je do povrede ljudskih prava došlo usled diskriminacije, tim za monitoring već duži period pokušava da dođe do presude Prvog osnovnog suda iz juna 2013. godine, kojom je za tri krivična dela utvrđena **krivica Miše Vacića**,⁹ za širenje rasne i druge diskriminacije,¹⁰ nedozvoljeno držanje oružja¹¹ i eksplozivnih materija i sprečavanje službenog lica u vršenju službene dužnosti.¹²

8 Nakon poslednje reforme pravosuđa slučajevi diskriminacije preneti su u nadležnost viših sudova.

9 Broj predmeta pred Prvim osnovnim sudom K-407/2010.

10 Čl. 387 KZ („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr, 107/2005 - ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014).

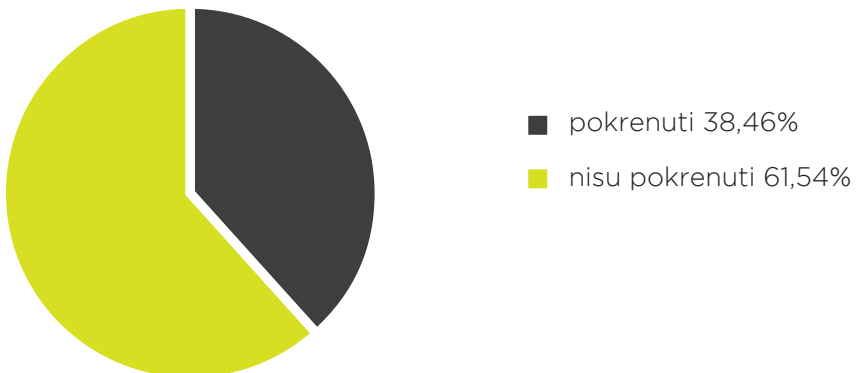
11 Čl. 348 KZ (Ibid).

12 Čl. 322 KZ (Ibid).

Prvi osnovni sud nije bio u mogućnosti da pozitivno odgovori na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja i dostavi presudu, navodeći u obrazloženju da su spisi predmeta upućeni Apelacionom sudu u Beogradu zbog uložених žalbi na presudu. Zahtev je, zatim, upućen Apelacionom sudu u Beogradu. Međutim, Apelacioni sud je rešenjem odbio da dostavi presudu uz obrazloženje „da je u pitanju krivični postupak koji nije pravnosnažno okončan, kao i da predmetni dokument sadrži činjenični opis krivičnog dela koje se okrivljenom stavlja na teret, te da se mogu izvoditi još neki dokazi bitni za utvrđenje činjeničnog stanja stvari” i da bi dostavljanje presude moglo ozbiljno ometati dalji tok postupka. Tim za monitoring je, 6. maja, uputio žalbu na ovo rešenje Povereniku za informacije od javnog značaja. U žalbi je navedeno da je Apelacioni sud u Beogradu neosnovano odbio da dostavi traženu presudu, s obzirom na to da je Ustavom i Zakonikom o krivičnom postupku garantovana javnost suđenja, a da u ovom slučaju nije bilo izuzetaka zbog kojih se javnost isključuje. Dakle, ako je javnost mogla da prisustvuje celom toku suđenja pred Prvim osnovnim sudom, i ako su mediji bili u mogućnosti da izveštavaju sa suđenja, ne može se isticati argument da bi dostavljanje presude moglo ometati dalji tok postupka jer su sve činjenice već poznate javnosti. Tim za monitoring se nada da će Poverenik za informacije od javnog značaja utvrditi osnovanost žalbe i naložiti Apelacionom sudu u Beogradu da dostavi traženu presudu, kao i da će Apelacioni sud u Beogradu u što kraćem roku odlučiti po žalbama na presudu Prvog osnovnog suda.

Prilikom istraživanja čiji je cilj bio prikupljanje podataka o slučajevima za diskriminaciju koji se vode pred Višim sudovima u Srbiji, i to od 1. januara 2014. do trenutka prijema zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, saznali smo da je pokrenuto ukupno 260 slučajeva za diskriminaciju pred 10, od ukupno 26, viših sudova u Srbiji.

Odnos između sudova pred kojima su pokrenuti postupci po Zakonu o zabrani diskriminacije i onih pred kojima nisu u toku 2014. godine

ODABRANI SLUČAJEVI

NASILJE MOTIVISANO HOMOFBIJOM: ADEKVATNA ZAŠTITA NEPOVREDIVOSTI FIZIČKOG I PSIHIČKOG INTEGRITETA¹³

U postupku pred Višim sudom u Novom Sadu protiv S.S. zbog osnovane sumnje da je izvršio krivično delo nasilničkog ponašanja kao i ubistva u pokušaju, Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM zastupao je oštećene, dvojicu braće, žrtve fizičkog napada, pri čemu je jedan od njih zadobio teže telesne povrede.¹⁴ Glavni pretres u ovom postupku završen je 12. novembra 2013. godine, saslušanjem okrivljenog, jednog od oštećenih, troje svedoka, kao i veštaka medicinske struke na okolnosti težine telesnih povreda i uračunljivosti okrivljenog. Narednog dana, 13. novembra, izrečena je presuda optuženom S.S. kojom je proglašen krivim za izvršenje krivičnih dela nasilničkog ponašanja i ubistva u pokušaju. Prvostepeni sud uvažio je zahteve Višeg javnog tužilaštva i okrivljenog osudio na kaznu zatvora u trajanju od sedam godina, i to šest godina za pokušaj ubistva i jedna za nasilničko ponašanje.¹⁵

Napad je izvršen u junu 2012. godine u autobusu javnog gradskog prevoza u Novom Sadu. Okrivljeni je, najpre pesnicama a potom i nožem, napao oštećene misleći da mu se jedan od njih „nabacuje”. Oštećeni, mladi ljudi koji su se raspoloženi vraćali iz grada, žrtve su mržnjom motivisanog napada koji sa sobom nosi veliku društvenu opasnost. Tom prilikom, jednom od oštećenih nanele su teške telesne povrede. Motiv ovog napada nesumnjivo je netrpeljivost prema gay populaciji. U izjavi koju je dao u policiji, napadač je sam istakao motiv napada zasnovan na homofobiji. Od ove izjave odstupio je prilikom iznošenja odbrane pred sudom, kada je izjavio da je u trenutku napada bio pod dejstvom opijata, vidno menjajući svoje iskaze date u pretkrivičnom postupku. Iz navedenog proizlazi da je reč o zločinu iz mržnje, što je advokatica YUCOM-a i istakla na suđenju. Prilikom odmeravanja kazne, sud je kao otežavajuću okolnost cenio činjenicu da je napad izvršen u punom autobusu javnog gradskog prevoza, kao i da oštećeni svojim radnjama nisu izazvali izvršenje ovih dela. Takođe, odbačeni su navodi odbrane da je okrivljeni bio u neuračunljivom stanju usled zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci, s obzirom na to da je u potpunosti rekonstruisao događaj. Sud nije cenio kao posebno otežavajuću okolnost činjenicu da je okrivljeni dela počinio zbog pretpostavljene seksualne orijentacije oštećenih, jer se napad desio pre uvođenja instituta zločina iz mržnje u sistem krivičnogpravnog zaštite. Na inicijativu GSA (Gej strejt alijanse)

13 YUCOM 2013 - izveštaj o radu, str. 19

14 <http://korak-hapi-step.eu/završen-glavni-pretres-u-postupku-za-fizicki-napad-u-novom-sadu/> pristupljeno na dan 5.12.2014.

15 YUCOM 2013 (Ibid)

i YUCOM-a¹⁶ institut zločina iz mržnje je, poslednjim izmenama Krivičnog zakonika,¹⁷ uveden u sistem krivičnopravne zaštite u Srbiji kao posebno otežavajuća okolnost koju sudija mora da primeni pri odmeravanju kazne, ukoliko je diskriminatorni motiv dokazan. Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM ocenio je u saopštenju za javnost¹⁸ da je reakcija nadležnih organa blagovremena, a izrečena kazna srazmerna učinjenom delu. U saopštenju je navedeno i da su efikasna reakcija policije i tužilaštva i adekvatan odgovor suda neophodni u svim slučajevima napada na fizički integritet građana, posebno kada je to motivisano mržnjom, šovinizmom, homofobijom ili diskriminacijom.

GSA PROTIV DRAGANA MARKOVIĆA PALME

Gej Strejt Alijansa podnela je tužbu Prvom osnovnom sudu u Beogradu za utvrđenje diskriminatornog postupanja protiv tuženog Dragana Markovića Palme, kao i za zabranu ponavljanja diskriminacije. Tužba je primljena 22. avgusta 2011. godine.

Razlog za pokretanje postupka bila je izjava tuženog novinarima pisanih i elektronskih medija povodom održavanja Parade ponosa, data 15. avgusta 2011, u kojoj navodi sledeće: „Moj stav je poznat, znači ja nisam za nasilje, jesam za mirne demonstracije, ali ne da se na ulici pokazuje nešto što je za mene bolest, homoseksualnost, tako da stav Jedinственe Srbije i moj lični stav, mi smo protiv svakog skupa gde homoseksualci demonstriraju ulicama Beograda i žele da prikažu nešto što je bolest da je normalno.” Pozivanjem na Zakon o zabrani diskriminacije, na osnovu svega navedenog, a posle izvođenja dokaza, predloženo je da sud donese presudu kojom bi se utvrdilo diskriminatorsko ponašanje tuženog i to zbog teškog oblika diskriminacije (na osnovu seksualnog opredeljenja), zabranilo ponavljanje izvršene diskriminacije, i kojom bi se tuženi obavezao da snosi sve troškove postupka. Prvi osnovni sud doneo je *prvostepenu presudu kojom se tužbeni zahtev GSA odbija kao neosnovan*. Nakon žalbe GSA, Apelacioni sud u Beogradu preinačio je odluku Prvog osnovnog suda i doneo pravosnažnu presudu kojom se usvaja žalba GSA i utvrđuje diskriminatorsko ponašanje, tj. da je Dragan Marković Palma, narodni poslanik i predsednik Jedinственe Srbije (JS), izvršio težak oblik diskriminacije LGBT populacije. Takođe, Apelacioni sud zabranio je osuđenom da ponavlja izvršenu diskriminaciju i naložio mu da plati tužiocu tj. Alijansi sudske troškove u iznosu od 57.300,00 dinara u roku od 15 dana od prijema presude.¹⁹

16 <http://korak-hapi-step.eu/saopstenje-doneta-presuda-u-slucaju-fizickog-napada-u-novom-sadu/> pristupljeno na dan 5.12.2014.

17 Krivični zakonik („Sl. Glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr, 107/2005 - ispr, 72/2009 i 111/2009)

18 <http://korak-hapi-step.eu/saopstenje-doneta-presuda-u-slucaju-fizickog-napada-u-novom-sadu/> pristupljeno na dan 5.12.2014.

19 <http://korak-hapi-step.eu/saopstenje-za-javnost-apelacioni-sud-doneo-pravosnaznu-presudu-dragan-markovic-palma-kriv-za-diskriminaciju-lgbt-populacije/> pristupljeno na dan 5.12.2014.

SMERNICE ZA PRAĆENJE SUĐENJA ZA DISKRIMINACIJU

Nakon konsultacija sa stručnjacima iz oblasti pravosuđa, a imajući u vidu postojeće metodologije, Koalicija za ravnopravnost - KORAK definisala je smernice za praćenje suđenja za diskriminaciju (detaljnije opisane u brošuri *Ravnopravnost: regulative i realnost*²⁰):

1. Definisanje ciljeva praćenja suđenja

- Uočavanje sistemskih nedostataka u radu pravosuđa radi upućivanja preporuka za postizanje efektivnijih postupaka u ovim predmetima;
- Obezbeđivanje prisustva nepristrasne stručne javnosti u ovim postupcima;
- Objektivno i nepristrasno izveštavanje javnosti o toku postupka.

2. Odabir monitora (posmatrača)

- Neophodno je da tim koji posmatra suđenja i sprovodi istraživanje uključuje osobe koje su upućene u osnovne standarde ljudskih prava, osnovne pojmove iz oblasti diskriminacije, ali i u relevantno materijalno i procesno pravo;
- Organizacije za zaštitu ljudskih prava imaju zadatak da na različite načine upućuju i edukuju ostale zainteresovane posmatrače o pravnim standardima i procedurama, kako bi omogućili izražavanje legitimnih stavova i zaključaka o postupcima koji se prate.

3. Identifikacija i odabir predmeta

- Da bi se pratili parnični postupci, od podnošenja tužbe do izvršenja presude, potrebno je, pre svega, prikupiti informacije o pokrenutim postupcima;
- Prilikom odabira postupaka potrebno je imati u vidu resurse organizacija civilnog društva.

4. Analiza predmeta

- Pre početka praćenja postupka, posmatrači:
  - ▶ Prikupljaju osnovne informacije o strankama i postupku (dakle, o statusu stranaka, činjeničnom stanju, medijskoj slici slučaja, događajima koji su doveli do suđenja);
  - ▶ Pribavljaju tužbe i odgovore na tužbu;
  - ▶ Proučavaju materijalno i procesno pravo u vezi sa slučajem (Ustav Republike Srbije, procesne norme, međunarodno pravo koje se odnosi na datu oblast i sl.).

5. Obezbeđenje legitimnosti i javnosti posmatračke misije

- Posmatrač mora obavestiti sudsko veće/sudiju o monitoringu - savetuje se sastanak sa predsednikom suda i portparolom;

20 U definisanju smernica korišćena je publikacija Koalicije za ravnopravnost - KORAK, *Ravnopravnost – regulativa i realnost*, Beograd 2013.

- Posmatrač mora dobiti pisanu saglasnost za posmatranje suđenja od organizacije koja ga šalje, što u velikoj meri pojačava legitimnost i značaj praćenja postupka s ciljem da se utiče na profesionalno postupanje aktera postupka.

6. Sprovođenje posmatranja suđenja

- Proveriti da li sud poštuje princip transparentnosti i da li je suđenje javno;
- U ovoj fazi posmatranja, posmatrači pristupaju zgradi suda i sudnici u zakazanom terminu ročišta.

7. Beleženje i sastavljanje dnevnih izveštaja

- Uputno je beležiti činjenice u vezi sa procedurom izvođenja dokaza, načinom pribavljanja dokaza, odlukama suda, propisima na koje su se stranke u postupku pozivale, a posebno treba obratiti pažnju na procesne norme, prigovore stranaka, opšte ponašanje učesnika u postupku i sve ostalo što bi moglo biti od značaja za ostvarivanje cilja istraživanja;
- Beleške obuhvataju opservacije istraživača o ispunjenosti proceduralnih pravila i standarda prava na pravično suđenje;
- Nakon što su prisustvovali ročištu, posmatrači sastavljaju dnevni izveštaj o dešavanjima u sudu, u kojem objektivno iznose činjenice i zapažanja sa suđenja.

8. Uspostavljanje kontakta sa strankama u postupku

- U zavisnosti od mogućnosti i okolnosti, posmatrači uspostavljaju kontakt sa oštećenim i advokatima kako bi ispitali njihovo viđenje toka postupka i eventualne zamerke na isti.

9. Saradnja sa medijima i obaveštavanje građana

- Monitoring proces bi trebalo da bude u celini i redovno dostupan pripadnicima medija, te je poželjno uspostaviti blizak i neposredan kontakt sa medijima;
- Poželjno je da organizacija uspostavi internet bazu podataka koja sadrži najave i informacije o odabranim predmetima i redovno se ažurira.

10. Analiza sudske odluke i izrečene sankcije

- Na kraju postupka posmatrači analiziraju meritornu sudsku odluku, izveštavaju o njenom sadržaju, a mogu i da daju ocenu o toku i ishodu postupka;
- U slučajevima koji izazivaju medijsku pažnju poželjno je praćenje i izveštavanje medija o presudi, kao i praćenje reakcija javnosti.

11. Analiza rezultata monitoringa i njena upotreba

- Posmatrači bi, na osnovu posmatranih ročišta, odgovorili na pojedina pitanja u vezi sa postupkom koja se odnose na nepristrasnost i nezavisnost suda i sudija, ponašanje stranaka, poštovanje Ustavom i međunarodnim

pravom zagarantovanih ljudskih prava i sloboda, pre svega prava na pravično suđenje;

- Rezultati analize postupaka trebalo bi da budu predmet diskusije sa predstavnicima pravosuđa i nosiocima javnih funkcija, a u cilju dalje implementacije zakona i zaštite od diskriminacije.

Da bi monitoring suđenja bio uspešan, krucijalno je da posmatrači budu nezavisni, adekvatno obučeni i senzibilisani, budući da su slučajevi povreda zabrane diskriminacije karakteristični, a oštećene osobe najčešće pripadnici marginalizovanih grupa. Posebno je važno da postoji šira mreža nevladinih organizacija koje međusobno razmenjuju informacije i iskustva i čine rezultate posmatranja dostupnim javnosti. KORAK je, na regionalnom sastanku održanom u Beogradu 27. septembra 2013. godine, oformio regionalnu *Judicial Monitoring Network*, čiji je cilj da unapredi ulogu i vidljivost civilnog društva u praćenju suđenja, i poveže lokalne organizacije civilnog društva u borbi protiv diskriminacije. Ova mreža će pratiti suđenja za diskriminaciju u sve tri zemlje i sačiniti izveštaje koji će uz dodatne informacije biti dostupni na internet stranici KORAK-a.

PRINCIPI²¹ NA KOJIMA SE ZASNIVA MREŽA SU:

- **SOLIDARNOST** - Članice mreže se obavezuju na uzajamnu saradnju, međusobnu pomoć i razumevanje, kao i na pružanje neophodne stručne i druge pomoći i podrške drugim članicama mreže radi jačanja kapaciteta, uloge i vidljivosti civilnog društva u procesu praćenja suđenja.
- **TOLERANCIJA** - Poštovanje, prihvatanje i uvažavanje različitosti. Dosledno poštovanje ljudskih prava i principa univerzalnosti ljudskih prava.
- **PROFESIONALNOST** - Sprovođenje aktivnosti na najbolji mogući način, u skladu sa stečenim znanjima, iskustvima, moralnim i etičkim normama koje zahtevaju savesnost i odgovornost u radu.
- **UNAPREĐENJE KOMUNIKACIJE** - Članice mreže će razmenjivati informacije o slučajevima diskriminacije na lokalnom nivou i o rezultatima monitoringa suđenja.

21 U definisanju principa za NGO korišćena je publikacija Koalicije za ravnopravnost - KORAK, *Ravnopravnost - regulativa i realnost*, Beograd 2013.

PREPORUKE ČLANOVIMA JUDICIAL MONITORING NETWORK-A (SRBIJA)

PREPORUKE ZA NVO²²

Posmatrači koji dolaze iz NVO trebalo bi da se fokusiraju na sledeće oblasti koje su značajne za uspešan monitoring i analizu:

1. TERET DOKAZIVANJA

Za razliku od uobičajenih parničnih postupaka, u suđenjima za diskriminaciju teret dokazivanja snosi optuženi. Dakle, ukoliko tužilac učini verovatnim da je tuženi izvršio akt diskriminacije, teret dokazivanja da usled tog akta nije došlo do povrede načela jednakosti, odnosno načela jednakih prava i obaveza, snosi tuženi. Ovo se uvodi da bi se olakšao postupak tužiocu koji je žrtva diskriminacije i pripadnik marginalizovane grupe. Posmatrači moraju posvetiti dodatnu pažnju ovom pitanju, jer se često dešava da sudije zanemare ovu obavezu.

2. SITUACIONO TESTIRANJE

Situaciono testiranje, iskorišćeno na pravi način, predstavlja legalnu i efektivnu tehniku kojom se proverava da li se ostvaruju prava garantovana zakonom, ali i sredstvo za osnaživanje žrtava diskriminacije. To je eksperimentalni metod čiji je cilj da ukaže na postojanje prakse, kada je, u uporedivoj situaciji, osoba koja poseduje određeno lično svojstvo nepovoljnije tretirana u odnosu na drugu osobu koja ne poseduje takvo svojstvo. Na taj način, diskriminacija se utvrđuje „na licu mesta“. Ukoliko je neophodno da se utvrdi akt diskriminacije prebacivanjem tereta dokazivanja na tuženo lice, „testeri“ se mogu poslati u misiju kreiranja situacije analogne onoj koja je uočena ili pretpostavljena za diskriminatora. Testeri bi tada, kao svedoci, prema članu 245 ZPP-a, mogli da utvrde da je tuženo lice uči-

22 U definisanju preporuka za NGO korišćena je publikacija Koalicije za ravnopravnost - KORAK, *Ravnopravnost - regulativa i realnost*, Beograd 2013.

nilo diskriminatorski akt. Na taj način, moguće je pružiti asistenciju povređenom licu u dokazivanju slučaja u kojem se ne očekuje da dokazi budu lako sakupljeni.

Istovremeno, mora se imati u vidu da NVO ne sme imati uticaja na svedoke. Dakle, NVO ne sme da bude posmatrana kao parnična strana koja ima za cilj samu osudu, već utvrđivanje istine.

Deo monitoring procesa, kao i evaluacija monitoringa u slučaju testera kao svedoka, mora biti osetljiv u vezi sa pitanjem da li odluka suda o oceni verodostojnosti svedoka i njegove izjave može biti prihvaćena ili ne i kako je ta odluka doneta.

3. PISMENA RASPRAVA IZMEĐU STRANAKA

Pismena rasprava je važan aspekt javnog saslušanja, ali je posmatračima teško da je isprate. Mogući način prevazilaženja tog problema je kontaktiranje stranke radi dobijanja informacija iz pismene rasprave, kako bi i taj deo procesa mogao da se oceni. Ukoliko to nije moguće, potrebno je konstatovati da je deo procesa protekao u pismenoj raspravi i da uvid nije moguć. Reakcije stranaka će takođe biti očigledne u sudu i rasprava će se češće odvijati usmeno. Na taj način, bilo bi moguće ostvariti dovoljnu analizu.

4. VREMENSKO TRAJANJE PROCESA OD PODNOŠENJA TUŽBE DO SUDSKE ODLUKE - HITNOST

Važno pitanje za efikasnost sudskog sistema i zaštitu od diskriminacije u monitoringu jeste vreme trajanja postupka, ako se ima u vidu da je postupak po članu 41 stav 3 ZZD-a uvek hitan.

Ovo znači da bi evaluacija trebalo da ima informaciju ne samo kada je izvršena diskriminacija već i koliko je vremena prošlo dok je suđenje počelo, kao i koliko je ono trajalo.

5. TROŠKOVI POSTUPKA

Treba uzeti u obzir i odluku suda o tome ko mora da snosi troškove sudskog postupka. Prema članu 153 stav 1 ZPP-a, strana koja u celini izgubi parnicu dužna je da drugoj strani nadoknadi troškove. Delimičan uspeh stranke u parnici može biti, prema stavu 2 ovog člana, razlog da sud odluči da stranka mora da snosi deo troškova druge stranke ili da svaka stranka snosi svoje troškove. Ta odluka je važna jer otvara pitanje da li bi odluka o troškovima mogla sprečiti implementaciju zakona ukoliko bi i posle utvrđene diskriminacije podnosilac trebalo da snosi deo troškova.

Nameće se pitanje da li je stranka u mogućnosti da snosi troškove parničnog postupka. Dakle, u suštini, pitanje je da li uopšte može da se dobije zaštita od diskriminacije. Ekonomske mere su neophodna karika u ostvarivanju protekcije od diskriminacije. Prema članu 168 ZPP-a, sud će da oslobodi plaćanja troškova postupka stranku koja prema opštem imovnom stanju nije u mogućnosti da snosi sve troškove. Ova odredba značajna je u iščekivanju zakona koji će na opšti način regulisati korišćenje usluga besplatne pravne pomoći u Srbiji.

PREPORUKE ZA MEDIJE

Mediji imaju veliku ulogu u pospešivanju monitoringa suđenja za diskriminaciju, tako što podižu vidljivost i transparentnost ovih suđenja, kao i svest javnosti o postojanju ovog problema. Kroz saradnju sa NVO, predstavnici medija mogu dodatno da uče o ljudskim pravima i problemu diskriminacije, kako bi sa više razumevanja pratili suđenja i izvestili javnost o njima. Preporučljivo je da mediji u izveštajima koriste rodno senzitivni jezik i izbegavaju upotrebu stereotipa.

PREPORUKE ZA PRAVOSUĐE I RELEVANTNE DRŽAVNE ORGANE

Prilikom konsultacija sa relevantnim pravosudnim ekspertima, uočeno je da sudije i drugi učesnici u ovim suđenjima moraju preciznije da primenjuju postojeći zakonski okvir, posebno Zakon o zabrani diskriminacije (odredba o teretu dokazivanja), kao i da se pridržavaju principa pravičnog suđenja. Preporučuje se da prihvate i omoguće monitoring suđenja za diskriminaciju, kao i da sarađuju sa NVO u cilju pune primene zakona i poštovanja ljudskih prava.

ZAKLJUČCI

- Pravni okvir koji zabranjuje diskriminaciju i garantuje pravo na pravično suđenje postoji u sve tri zemlje, ali je identifikovan problem u njegovoj implementaciji.
- Suđenja za diskriminaciju su retko u potpunosti dostupna javnosti i sa njih se uglavnom ne izveštava, što vodi ka slaboj transparentnosti i vidljivosti, kao i smanjenoj svesti javnosti o ovom problemu.
- Nezavisan monitoring suđenja, koji bi izvršili pojedinci ili NVO, omogućio bi veću vidljivost ovih suđenja, kao i da se postupak vodi u potpunosti u skladu sa zakonima.
- Neophodne su adekvatne smernice za praćenje suđenja za diskriminaciju, kao i mreža koja će povezati sve NVO koje prate suđenja.
- Važno je ostvariti blizak kontakt sa medijima u cilju prosleđivanja pravih činjenica i informacija o suđenjima za diskriminaciju, i omogućiti javnosti pristup izveštajima.
- Bilo bi idealno da sudije i drugi zaposleni u pravosuđu podrže ideju o praćenju suđenja za diskriminaciju i na taj način povećaju njihovu transparentnost, kao i da ulože dodatne napore kako bi se zakoni koji zabranjuju diskriminaciju u potpunosti primenili.
- Cilj je da se kroz organizovano praćenje suđenja za diskriminaciju povećava vidljivost ovih suđenja, što će problem diskriminacije približiti javnosti i omogućiti punu implementaciju postojećeg zakonskog okvira (nacionalnog i međunarodnog).
- Ukoliko se ovo planirano praćenje suđenja od strane *Judicial Monitoring Network*-a uspešno sprovede u sve tri zemlje, predložene smernice i preporuke mogle bi da koriste i drugim zemljama u regionu koje se suočavaju sa sličnim problemima.

BIBLIOGRAFIJA

- Zakon o zabrani diskriminacije, „*Službeni glasnik RS*”, br. 22/2009
- The Anti-Discrimination Law No. 2004/3
- Zakon o zabrani diskriminacije, „*Službeni list CG*”, br. 46/2010
- Ustav Republike Kosovo, „*Službeni list Republike Kosovo*”, br. 25/2012, br. 6/2013
- Ustav Republike Srbije, „*Službeni glasnik RS*”, br. 98/2006
- Zakon o parničnom postupku, „*Službeni glasnik RS*”, br. 72/2011
- Krivični zakonik, („*Službeni glasnik RS*”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr, 107/2005 ispr, 72/2009 i 111/2009)
- Publikacija Koalicije za ravnopravnost - KORAK, *Ravnopravnost - regulativa i realnost*, Beograd 2013
- YUCOM 2013 - izveštaj o radu, Beograd 2014
- <http://korak-hapi-step.eu/završen-glavni-pretres-u-postupku-za-fizicki-napad-u-novom-sadu/>
- <http://korak-hapi-step.eu/saopštenje-doneta-presuda-u-slucaju-fizickog-napada-u-novom-sadu/>
- <http://korak-hapi-step.eu/saopštenje-za-javnost-apelacioni-sud-doneo-pravosnaznu-presudu-dragan-markovic-palma-kriv-za-diskriminaciju-lgbt-populacije/>

SA MARGINE PREMA RAVNOPRAVNOSTI

KORACI KA UNAPRIJEĐENJU
UČEŠĆA ŽENA U POLITIČKOM ŽIVOTU
CRNE GORE

*„DRUŠTVO U KOJEM SE NE ČUJE
GLAS ŽENA NIJE MANJE ŽENSKO.
ONO JE MANJE LJUDSKO.“*

MARY ROBINSON²³

---

²³ Mary Robinson je prva žena predsednica Irske u mandatu od 1990. do 1997. i komesarica Ujedinjenih nacija za ljudska prava 1997-2002.

SAŽETAK

Žene čine brojčano veći dio stanovništva Crne Gore, a po posljednjim statistikama većina su i po uspjehu i obrazovanju. Ipak, ubjedljiva su manjina na mjestima na kojima se donose odluke od važnosti za društvo.

Nakon parlamentarnih izbora 2012. godine, Skupština Crne Gore ima u svom sastavu 14,8% žena. U Vladi su tri ministarke ili 17,6% žena, u lokalnim parlamentima ima 14% odbornica, dok svega dvije žene vrše funkciju predsjednica opština. Rijetke su i žene u vrhu upravljačkih struktura političkih partija, a još rjeđe one koje u tim strukturama imaju stvarni uticaj na procese odlučivanja u partiji.

Nastojanja da se poveća broj žena u svim granama vlasti nijesu uspjela usljed neusvajanja izmjena i dopuna Zakona o izboru odbornika i poslanika 2014. godine, koje su predviđale kvote od 30%, odnosno, svako treće mjesto na izbornoj listi za kandidatkinje. Tako su preporuke Evropske komisije, CE-DAW-a, Savjeta Evrope, Venecijanske komisije, ali i domaćih i međunarodnih organizacija civilnog društva, kao i amandmani nekoliko političkih partija, ostali bez razumijevanja većine koja je izglasala ovaj Zakon. Propust da se usvoji zakonsko rješenje koje bi značajnije povećalo broj žena na mjestima gdje se donose političke odluke dešava se već drugi put u posljednje tri godine, tako da se evidentno radi o nespremnosti političkih struktura da kreiraju povoljniji ambijent za veći stepen političke participacije žena.

Na osnovu analiza izbornih lista i statuta političkih partija sa posljednjih lokalnih izbora koji su održani 2014. godine u nekoliko crnogorskih opština, može se zaključiti da partije nijesu prepoznale potrebu za uspostavljanjem rodne ravnopravnosti, ne poštujući čak ni ono što su minimalni zahtjevi propisani zakonom.

Demokratski razvoj Crne Gore proklamovan Ustavom, ne može biti ostvaren ako je polovina društva isključena iz procesa donošenja odluka. Zato je nužno uložiti dodatne napore za postizanje rodne ravnopravnosti u procesima političkog odlučivanja, i to poštovanjem postojećih zakonskih rješenja i nastojanjem da se ona unaprijede, senzibilizacijom političkih partija o potrebi uspostavljanja istinske rodne ravnopravnosti u partijskim strukturama, kao i osnaživanjem samih žena u cilju ostvarivanja prava na učestvovanje u procesima donošenja političkih odluka.

Osim zakonskih prepreka, nepostojanja političke volje i nemoći institucija da važeće zakone do kraja sprovedu, trebalo bi raditi i na nepovoljnom socio-ekonomskom ambijentu i siromaštvu koje najčešće pogađa žene, ali i na uticaju autoritarne političke kulture obojene tradicionalističkim shvatanjem da je politika isključivo muški posao, koju pobrojane slabosti sistema dodatno jačaju.

UVOD

Ravnopravno učešće žena u procesu odlučivanja u političkom i javnom životu, kao jedan od devet strateških ciljeva Nacionalnog plana aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti 2013-2017, predstavlja i važan parametar za procjenu ostvarivanja opšteg demokratskog napretka društva. Odsustvo žena u procesima odlučivanja čini da svi ostali strateški ciljevi plana ne budu podržani i ostvareni.

Pravo građana i građanki da biraju i budu birani/e, te da aktivno učestvuju u kreiranju i sprovođenju političkih odluka, ili u političkom životu uopšte, garantovani su čitavim nizom zakonodavnih i institucionalnih rješenja u Crnoj Gori. Ipak, u slučaju političke participacije žena, primjena propisanih prava i sloboda nailazi na niz prepreka za čije prevazilaženje je potrebna šira društvena akcija.

Ovaj prijedlog praktične politike bavi se analizom političke participacije žena kroz učešće u političkom odlučivanju u okviru političkih partija i državnih institucija, obrascima koji ga oblikuju i na njega utiču, kao i društvenim ograničenjima ženskog učešća u politici.

Postoji više faktora koji dovode do odsustva žena u oblasti političkog odlučivanja u Crnoj Gori, od normativnog okvira koji se još uvijek ne poštuje u dovoljnoj mjeri, do slabosti institucija da njegovu primjenu obezbijede. To su tzv. institucionalni faktori koji ne podrazumijevaju samo političke institucije u užem smislu, kao što je izborna zakonodavstvo, već i neformalne modele napredovanja u politici, načine kandidovanja unutar partija, funkcionisanje partijskih sistema itd. Takođe, postoje i sociokulturni faktori koji utiču na status žena (obrazovanje, ekonomski status, primanja, napredak u karijeri i sl.), kao i faktor političke kulture koji prožima oba navedena faktora i obuhvata vrijednosti, norme, stereotipe i predrasude o učešću žena u politici.

Osim procjene trenutnog stanja i identifikovanja problema u kontekstu učešća žena u političkom odlučivanju, date su i preporuke koje bi mogle doprinijeti većem uključivanju žena u rad političkih organizacija (partija i institucija), njihovom ravnopravnijem pozicioniranju, ali i uspostavljanju povoljnije društvene klime za angažman žena u politici.

Analiza situacije i identifikovanje ključnih izazova i mogućih rješenja rađeni su kroz istraživanja postojećeg normativnog okvira i njegove primjene, a dijelom i kroz razgovore, razmjenu ideja i mišljenja o izazovima ženskog učešća u politici sa predstavnicima/cama institucija, političkih partija i civilnog sektora, u sklopu aktivnosti projekta „Umrežavanje civilnog društva u vezi sa ugroženim ljudskim pravima u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu“, koji je od 2012. do 2014. sprovodila Koalicija za ravnopravnost KORAK.²⁴

24 Koaliciju za ravnopravnost KORAK čine: Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM, Beogradski centar za ljudska prava, Mreža odbora za ljudska prava u Srbiji CHRIS i Gej Strejt Alijansa GSA (iz Srbije); Fond za humanitarno pravo Kosovo i Inicijativa mladih za ljudska prava (sa Kosova); Centar za građansko obrazovanje (CGO) i LGBT Forum Progress (iz Crne Gore).

VIŠE OD POLA VIJEKA OD OSTVARENJA PRAVA GLASA ZA ŽENE U CRNOJ GORI - SKROMNI POMACI U OBLASTI UČEŠĆA U POLITICI

Demokratija podrazumijeva ravnopravno učešće građana i građanki u procesima donošenja političkih odluka koje usmjeravaju funkcionisanje cjelokupne zajednice, ili putem neposrednog učešća ili biranjem predstavnika/ca koji će u njihovo ime donositi odluke. Iako je koncept demokratskog odlučivanja poznat još od antičkih vremena, definicija građanstva kao nosioca ovog koncepta mijenjala se kroz istoriju, a tek u 20. vijeku obuhvatila je i žene i muškarce, makar u najvećem broju država svijeta. Ta značajna tekovina 20. vijeka ipak nije donijela i stvarno ravnopravno učešće svih građana u procesu političkog odlučivanja, što se naročito odnosi na žene koje su *de facto* još uvijek manje zastupljene kada je riječ o prisutnosti u institucijama u kojima se donose najkrupnije odluke po jedno društvo.

Crna Gora je, poslije Drugog svjetskog rata, Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. godine, dobila opšte pravo glasa. Danas, nakon više od pedeset godina, otišlo se i korak dalje tako da je rodna ravnopravnost postavljena kao jedna od najviših društvenih vrijednosti i ustavna kategorija u Ustavu iz 2007. godine. Ustavom je predviđena obaveza države da jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti, te zabranjuje svaku vrstu posredne ili neposredne diskriminacije.²⁵

---

25 Ustav Crne Gore, „Službeni list Crne Gore“, br. 1/2007

Crna Gora je ratifikovala i brojna međunarodna dokumenta koja su usmjerena ka podsticanju političke participacije žena, poput Konvencije Ujedinjenih nacija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, Pekinške deklaracije i platforme za akciju, Strategije za ravnopravnost žena i muškaraca Evropske komisije, brojna dokumenta Savjeta Evrope itd.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti usvojen je 2007. godine i propisuje obavezu Skupštine i Vlade Crne Gore da, u okviru svojih nadležnosti, primjenjuju principe rodne ravnopravnosti, a naročito princip rodno balansirane zastupljenosti prilikom izbora i imenovanja na određene funkcije, obrazovanja radnih tijela i utvrđivanja sastava zvaničnih delegacija.²⁶ Osim toga, jedinice lokalne samouprave obavezne su po zakonu da, u okviru svojih nadležnosti, podstiču i ostvaruju rodnu ravnopravnost, odnosno preduzimaju mjere i aktivnosti od značaja za ostvarivanje rodne ravnopravnosti.²⁷ Takođe, političke partije obavezne su da svojim aktima određuju način i mjere za postizanje rodno balansirane zastupljenosti žena i muškaraca u svojim organima, na izbornim listama za izbor poslanika i odbornika, u izabranim klubovima poslanika i odbornika i za izbor na javne funkcije na svim nivoima.²⁸

Zakonodavstvo kojim se regulišu aktivnosti i uređenje političkih stranaka i izorno zakonodavstvo, mijenjano je više puta od 1998. do 2014. godine. Značajno je za unaprijeđenje ravnopravnog učešća žena i muškaraca u političkom životu, iako su rezultati izmjena u tom smislu još uvijek skromni.

Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti 2013-2017. definiše i smjernice za postizanje uravnotežene zastupljenosti muškaraca i žena u predstavničkim i izvršnim tijelima vlasti na svim nivoima.²⁹ Međutim, i ovaj dokument se prilikom primjene suočio sa nizom problema, od nedostatka finansijskih sredstava do manjka kadra i nedovoljno razvijenih kapaciteta nadležnog Odjeljenja za poslove rodne ravnopravnosti, da ga sprovede u djelo.³⁰

Skupštinski odbor za rodnu ravnopravnost, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, kao i mreža koordinatora za ravnopravnost polova u tijelima državne uprave, još su neki od postojećih mehanizama koji su formirani da rade na uspostavljanju koncepta rodne ravnopravnosti. Nažalost, svi pobrojani zakonodavni i institucionalni mehanizmi ne dovode do ravnopravnog učešća muškaraca i žena u politici i procesima donošenja odluka, već do nepovjerenja žena u izborni proces i uopšte interesovanja za politiku.

Uloga žena i prisutnost u političkom odlučivanju danas je nesrazmjerno mala u odnosu na izazove sa kojima se suočava Crna Gora u procesu evrop-

26 Zakon o rodnoj ravnopravnosti, član 10, „Službeni list Crne Gore”, br. 46/2007

27 Ibid, član 11.

28 Ibid, član 12.

29 Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2013-2017, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Podgorica, januar 2013. godine

30 <http://www.cedem.me/sr/publikacije/finish/13-publikacije/513-koalicija-23-trei-izvjetaj-o-stanju-u-oblasti-reforme-pravosua-i-ljudskih-prava.html>

skih integracija. Uprkos sve većem broju obrazovanih žena, njihov uticaj na kreiranje i sprovođenje politika i dalje je ograničen.

Ukupan broj stanovnika Crne Gore, prema popisu iz 2011. godine, iznosi 620.029, tačnije, 313.793 žene i 306.236 muškaraca, tj. 50,60% stanovništva čine žene.³¹ Žene postižu i bolje rezultate u obrazovanju od muškaraca. Naime, svaka peta žena i svaki sedmi muškarac koji su upisali fakultet 2007/2008, završili su ga u roku. Takođe, u strukturi upisanih na osnovne, postdiplomske i specijalističke studije dominiraju žene: 2010/2011. od ukupnog broja upisanih na osnovne studije 53% su žene, dok su od ukupnog broja upisanih 2010/2011. na postdiplomske studije, 59,3% žene.³²

Zbog generalno nedovoljne zastupljenosti žena u javnom i političkom životu, Crna Gora je nerijetko bila na udaru kritike, ne samo Evropske komisije, koja je u svojim izvještajima o napretku konstatovala da to stanje treba unaprijediti, nego i drugih međunarodnih organizacija poput OEBS-a, Savjeta Evrope, Evropskog parlamenta i Odbora za uklanjanje svih oblika diskriminacije nad ženama Ujedinjenih nacija. Te institucije zahtijevale su da Crna Gora izmjenama zakona propiše veću zastupljenost žena na izbornim listama političkih stranaka, osiguravajući njihov ulazak u politički život normom koja će obezbijediti da na izbornim listama bude 30% žena i da svaki treći kandidat bude pripadnica manje zastupljenog pola.

Grupa crnogorskih nevladinih organizacija pridružila se apelima međunarodnih institucija i organizacija i inicirala da u novi Zakon o izboru odbornika i poslanika uđe odredba po kojoj bi svako treće mjesto na izornoj listi pripalo ženi. Na taj način, omogućilo bi se da principom raspodjele mandata po redoslijedu kandidata/kinja sa izborne liste u poslaničke klupe uđe veći broj žena. Prema istoj inicijativi, u slučaju prestanka mandata, poslaničko mjesto koje je zauzimala predstavica manje zastupljenog pola, zamijenice se prvom sljedećom kandidatkinjom a ne kandidatkom sa izborne liste.

Ova inicijativa trebalo je da bude dopuna i unaprijeđenje postojećeg zakonskog rješenja iz 2011. godine kojim je propisana norma da na izbornim listama bude najmanje 30% žena, ali bez preciziranja redosljeda kandidata/kinja, što je partijskim akterima dalo širok prostor za manipulaciju prilikom kreiranja listi i poslaničkih klubova. Usljed ove „nepreciznosti“, na prethodnim parlamentarnim izborima 2012. godine, pojedine partije su imale na svojim listama 30% žena ali je većina kandidatkinja bila pri dnu liste, što je dovelo do toga da je danas u Skupštini Crne Gore samo 14,8% poslanica, što je najniži procenat u Evropskoj uniji. Prijedlog nevladinih organizacija podržali su amandmanima Socijalistička narodna partija (SNP), Bošnjačka stranka i Pozitivna Crna Gora. Međutim, to nije bilo dovoljno tako da oni nijesu izglasani na zasjedanju Skupštine 18. februara 2014. godine, dok je prihvaćen amandman DPS-a da svako četvrto mjesto na

31 <http://monstat.org/userfiles/file/publikacije/ZENE%20I%20MUSKARCI%20U%20CRNOJ%20GORI%202012.pdf>

32 http://iper.org.me/wp-content/uploads/2014/06/Zensko-preduzetnistvo-u-CG_policy-paper_Vesna-Bojanovic_2014.pdf

izbornoj listi pripadne ženi.³³ Iako usvojeni amandman DPS-a predstavlja određeni napredak u stvaranju uslova za veću političku participaciju žena, on nije u skladu sa preporukama ekspertskeg tima TAIEEX-a i CEDAW-a,³⁴ jer ne omogućava minimum standarda od 30% žena u parlamentu i lokalnim vlastima.

Crna Gora je posljednja i u regionu po broju žena u parlamentu. Naime, Bosna i Hercegovina ima 21,4%, Hrvatska 23,8%, Makedonija 30,9%, Slovenija 33,2% i Srbija 32,4% žena.³⁵ Crna Gora je, sa 12 žena od 81 poslanika/ce, po broju žena u parlamentu na 119. mjestu od 186 zemalja svijeta u kojima se ovi pokazatelji mjere. Prema podacima Interparlamentarne unije, u svijetu je 21,9% žena u parlamentima.³⁶

Žene se nalaze na čelu samo dva skupštinska odbora, i to Odbora za rodnu ravnopravnost i Odbora za prosvjetu i nauku, što se uklapa u stereotipe o muškim i ženskim temama. U Odboru za bezbjednost i odbranu žena je izabrana prvi put tek krajem prošle godine, a nedavno je izabrana i za potpredsjednicu ovog Odbora, dok u Odboru za budžet, ekonomiju i finansije još nema nijedne žene.³⁷

U Vladi Crne Gore, od ukupno 14 ministarskih mjesta žene su zauzele samo tri (ministarka odbrane, ministarka nauke i ministarka bez portfelja) što je ukupno 17,6%.³⁸ Broj žena se povećava na nižim pozicijama, rukovodećim službeničkim mjestima u organima izvršne vlasti kao što su direktorice organa uprave, državne sekretarke, sekretarke, direktorice direktorata u ministarstvima, pomoćnice u organima uprave, i to na 38,60% .³⁹

Nije izgledno da će se prikazana slika popraviti ni nakon sljedećih izbora, imajući u vidu posljednje izmjene Zakona o izboru poslanika i odbornika. Neusvajanjem amandmana koje su inicirale NVO i pojedine političke partije, nanijeta je šteta stvaranju uslova za snažnije političko učešće žena. Posljedično se ograničava i ukupni demokratski proces, racionalnije korišćenje svih kapaciteta društva u pravcu postizanja kvaliteta političkih odluka i ograničavaju mogućnosti ukupnog razvoja.

---

33 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika, „Službeni list Crne Gore”, br. 14/14

34 <http://www.cedem.me/sr/publikacije/finish/13-publikacije/513-koalicija-23-trei-izvjetaj-o-stanju-u-oblasti-reforme-pravosua-i-ljudskih-prava.html>

35 http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=5362:zastupljenost-ena-u-dravnim-institucijama-kad-procenti-padaju&catid=3697:broj-1243&Itemid=4966

36 Ibid.

37 www.skupstina.me

38 www.vlada.me

39 http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=5362:zastupljenost-ena-u-dravnim-institucijama-kad-procenti-padaju&catid=3697:broj-1243&Itemid=4966

SAMO JEDNU POLITIČKU PARTIJU U CRNOJ GORI VODI ŽENA

Mala zastupljenost žena na rukovodećim pozicijama u partijama jedan je od ključnih razloga što ih nema u parlamentarnoj i izvršnoj vlasti.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti propisuje mjere za postizanje rodne balansiranoosti u političkim partijama.⁴⁰ Ipak, žene skoro da nijesu prisutne u upravljačkim strukturama političkih partija. Hrvatska građanska inicijativa (HGI) jedina je parlamentarna stranka koju vodi žena.

Osim što su žene slabo zastupljene u partijskim vrhovima, interna partijska i programska dokumenta rijetko su usklađena sa Zakonom o rodnoj ravnopravnosti. U statutima stranaka uglavnom se mogu naći deklarativna zalaganja za rodnu ravnopravnost, a u rijetkim partijskim dokumentima koja propisuju kvote od 30% žena u upravnim tijelima, nema jasno propisanih mehanizama za ostvarivanje te kvote, niti sankcija u slučaju da se ona ne ispuni.⁴¹

Od 14 članova Izvršnog odbora Demokratske partije socijalista (DPS), samo 2 su žene, ili 14%. U Glavnom odboru ih je nešto više i čine četvrtinu tog tijela (51 od 206 članova).⁴² Socijaldemokratska partija (SDP) ima oko 16% žena u Glavnom odboru, dok su u Predsjedništvu od 16 članova tek 3 žene, što je oko 18%.⁴³ Najmanji broj žena ima Nova srpska demokratija (Nova). U toj stranci ne postoji niti jedna žena u Predsjedništvu i Izvršnom odboru, dok su u Glavnom odboru stranke od ukupno 109 članova samo 11 žene, ili manje od 10%.⁴⁴ Pozitivna Crna Gora (PCG) u Predsjedništvu stranke koje broji 15 članova ima samo jednu ženu, dok u Glavnom odboru ima 12 žena od ukupno 52 člana.⁴⁵

40 Zakon o rodnoj ravnopravnosti, „Službeni list Crne Gore”, br. 46/2007

41 http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=5272:ene-u-upravljakim-tijelima-politickih-partija-samo-deklarativno-&catid=3634:broj-1237&Itemid=4902

42 <http://www.dps.me/nasa-partija/izvrnsni-odbor>; <http://www.dps.me/nasa-partija/glavni-odbor>

43 <http://www.sdp.co.me/GlavniOdbor>; <http://www.sdp.co.me/Predsjednistvo>

44 <http://www.nova.org.me/node/24>; <http://www.nova.org.me/node/18>; <http://www.nova.org.me/node/19>

45 <http://www.pozitivnacrnagora.me/predsjednistvo/>; <http://www.pozitivnacrnagora.me/glavni-odbor-pozitivne/>

Rijetki primjer visoke zastupljenosti žena u tijelima partije je Socijalistička narodna partija (SNP) koja i u Glavnom i u Izvršnom odboru ima 30% žena.⁴⁶

Političke partije imaju ogromnu društvenu moć u kreiranju javnih politika, stoga su posebno odgovorne za uvođenje principa rodne ravnopravnosti i ostvarenje ženskih ljudskih prava. Od toga da li i na koji način određene političke stranke usvajaju koncept rodne ravnopravnosti, zavisice, u velikoj mjeri, i društvena reprezentativnost žena i društveni status koncepta rodne ravnopravnosti.

Takođe, političke partije imaju posebnu odgovornost da poštuju postojeći sistem kvota i djeluju u pravcu stalnog razvoja kvotnog sistema i drugih mehanizama koji će omogućiti učinkovitije učešće žena u političkom odlučivanju u samim partijama, a kasnije i van njih, jer se jedino tako mogu mijenjati tradicionalni stavovi o angažovanju žena u politici i otvoriti put ka bržem demokratskom napretku.

---

46 <http://www.snp.co.me/strana.asp?kat=1&id=6790>; <http://www.snp.co.me/strana.asp?kat=1&id=6794>

IZMJENE IZBORNOG ZAKONA PALE NA ISPITU TOKOM LOKALNIH IZBORA 2014. GODINE - NA IZBORNIM LISTAMA POJEDINI PARTIJA NI MINIMUM ŽENSKIH KVOTA

Izazov većeg političkog učešća žena nije samo u nepostojanju političke volje da se usvoje nova, naprednija zakonska rješenja koja bi ga podstakla, već i u nepoštovanju postojećih.

Iako najnovije izmjene i dopune Zakona o izboru odbornika i poslanika nalažu da na izbornim listama mora biti ukupno 30% žena, kao i da one moraju biti najmanje na svakom četvrtom mjestu na listama,⁴⁷ to nije bio slučaj tokom lokalnih izbora održanih krajem maja 2014. godine u 12 crnogorskih opština.

Analiza dijela ovih izbornih lista pokazuje da neke liste koje su učestvovala na izborima u određenim opštinama nijesu ispoštovale zakon.

Na primjer, u Kolašinu nijedna izborna lista nije zadovoljila zakonske norme. Liste Šule i Mikan sa građanima za Kolašin, SNP-Mladost, mudrost, hrabrost-Đuro Milošević i Demokratski front- Miodrag Lekić imaju po 29,03% žena. Takođe, u istom gradu, izborna lista Evropsko lice (Pozitivna i SDP) i lista DPS-a prešle su zakonom utvrđenu kvotu od 30% žena, ali na njihovim listama nije ispoštovan propisani redoslijed žena. Lista Evropsko lice Kolašin ima čak

47 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika, „Službeni list Crne Gore”, br.14/14

41,9% žena, ali nije primijenjena obaveza da među svaka četiri kandidata bude žena, što je slučaj i sa listom DPS koja ima 32,25%.⁴⁸ Nažalost, Kolašin nije bio usamljen slučaj. Opštinske izborne komisije su po zakonu bile dužne da isprate da li su liste zadovoljile sve zakonske kriterijume. Međutim, to se nije desilo, a nijedna od lista nije suspendovana zbog kršenja zakona.

Najveći broj analiziranih izbornih lista pokazuje da je zakonska odredba jedva primijenjena. Na svakom četvrtom mjestu liste jeste žena, a sam kraj liste sadrži više ženskih imena da bi se dostigla kvota od 30%. To je najbolji ilustrator nepostojanja političke volje, kako u vlasti tako i u opoziciji, da se zadata kvota tumači kao minimalan broj, odnosno, da se teži većem procentu od 30%.

Partije i njihove upravljačke strukture su se i do sada deklarativno zalagale za evropske standarde kada je u pitanju zastupljenost žena u politici. Praksa pokazuje da otpor postoji i u dijelu primjene standarda koji su kao minimalna rješenja uključeni u izborne zakone. To je svakako oblast koju bi trebalo posebno analizirati i pratiti u cilju vršenja pritiska da se izborni proces uvede u zakonske okvire.

Izmjene izbornih zakona predstavljaju šansu da se ostvari izvjestan pozitivan uticaj na sastav i strukturu izbornih lista, pod uslovom da se formiraju u skladu sa zakonom, ali će taj pomak ipak biti skroman i još uvijek daleko od 30%.

---

48 http://monitor.co.me/~monitor/index.php?option=com_content&view=article&id=5274:enske-kvota-na-izbornim-listama-i-lokalni-izbori-minimalne-a-prekrene-&catid=3634:broj-1233&Itemid=4902

PATRIJARHAT OPSTAJE KAO SNAŽNA PREPREKA ANGAŽOVANJU ŽENA U POLITICI

Jedno od najsnažnijih obilježja crnogorskog društva, koje se izuzetno sporo mijenja, je podjela na „muške“ i „ženske“ poslove, odnosno sfere djelovanja, uzrokovana duboko ukorijenjenim patrijarhatom. Uvjerenje da politika spada u „mušku“ sferu djeluje dvojako - na same žene koje smatraju da im nije mjesto u politici te i ne razmišljaju o političkom angažovanju, i na okolinu koja žene ne podržava ukoliko se, ipak, odluče baviti politikom. Jedno skorašnje istraživanje stavova građana pokazuje da je više od 60% ispitanika saglasno sa tvrdnjom da je najvažnija uloga žene u društvu da bude dobra supruga i majka,⁴⁹ što najbolje ilustruje prirodu izazova koji stoje na putu većem uključivanju žena u političko djelovanje.

S druge strane, usljed ovakve društvene definicije rodni uloga pomiješane sa trendom rasta zapošljenih žena i lošom ekonomskom situacijom u crnogorskom društvu, žene su nerijetko opterećene duplim obavezama - poslom van kuće i poslovima u kući. Nesklad u raspodjeli porodičnih i kućnih obaveza između muškarca i žene u velikoj mjeri uzrokuje sve ostale razlike među njima: različite mogućnosti na tržištu rada, različite pozicije u društvu, razlike u distribuciji moći i ugleda.⁵⁰

Dakle, iako se ne može reći da su formalno spriječene da se bave politikom, žene ipak moraju da savladaju previše (ne)vidljivih prepreka kako bi se odlučile da započnu karijeru u politici.

Unaprijeđenje učešća žena u politici zahtijeva širu društvenu akciju. Paralelno sa usvajanjem novih zakonskih rješenja i kvota u oblasti izbornog zakonodavstva i funkcionisanja političkih partija, strategija podsticanja veće participacije žena u politici mora podrazumijevati razvijanje državnih mjera koje će se efikasno suočiti s problemima uslovljenim tradicionalnim definisanjem rodni uloga u društvu, u cilju doprinosa ravnopravnoj raspodjeli rada i porodičnih odgovornosti, kao i jednakim šansama za napredovanje u karijeri.

49 <http://media.cgo-ccc.org/2013/05/Stavovi-o-LGBT-u-Crnoj-Gori-za-PRESS-20022012.pdf>

50 <http://emim.org/files/socio-ekonomski%20polozaj%20zena%20u%20crnoj%20gori.pdf>

ZNAČAJ INSISTIRANJA NA SNAŽENJU ŽENSKOG UČEŠĆA U POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE

Rodna ravnopravnost znači da i muškarci i žene uživaju jednak status i ravnopravne uslove za realizaciju svih svojih potencijala tako da doprinose političkom, društvenom i kulturnom razvoju društava/država i ekonomija, kako bi ravnopravno uživali koristi od rezultata društvenog napretka.

Uprkos značajnim poboljšanjima u oblasti ravnopravnosti polova i ženskih ljudskih prava, nakon usvajanja međunarodnih dokumenata, državnih, regionalnih i lokalnih propisa, strateških okvira i planova aktivnosti, kao i aktivnosti organizacija civilnog društva i ženskih grupa, neravnopravnost žena u političkom odlučivanju i danas se nalazi u samom korijenu svih drugih kršenja prava žena i njihovog lošeg ekonomskog statusa, nasilja, ugrožavanja prava žena po osnovu pola, bračnog i porodičnog statusa i materinstva u Crnoj Gori. Politike ravnopravnosti koje bi trebalo da prožimaju cjelokupan sistem, ne mogu biti uspješno kreirane i sprovedene bez učešća žena.

Obično se u zagovaranju većeg učešća žena u politici navode tri ključna razloga: demokratska pravda, racionalno korišćenje resursa i interesno zastupanje. Žene čine polovinu ukupne populacije i imaju pravo da srazmjerno svojoj brojnosti budu zastupljene u zakonodavnim, izvršnim i sudskim tijelima svojih država. Isključivanjem žena iz demokratskih političkih procesa, oni bivaju uskraćeni za dragocjene vrijednosti, vještine i znanja koje žene posjeduju. Takođe, žene imaju i određene posebne interese koje muškarci uglavnom ne prepoznaju kao važne, te se isključivanjem žena iz procesa odlučivanja ti interesi nedovoljno zastupaju u donošenju političkih odluka. S obzirom na to da žene čine više od 50% stanovništva u Crnoj Gori, i da su, prema podacima, obrazovanije jer procentualno više žena završava fakultete, neracionalno je i nedemokratski isključiti tako vrijedan društveni potencijal iz najvažnijih političkih procesa i odluka.

PREPORUKE

1. nastaviti sa lobiranjem u cilju razmatranja ponovnih izmjena i dopuna Zakona o izboru odbornika i poslanika, u dijelu koji se odnosi na pitanje postizanja rodne balansiranosti političkog učešća u skladu sa preporukama i međunarodnim obavezama Crne Gore;
2. proučiti mogućnosti uvođenja u Zakon o finansiranju političkih stranaka ili Zakon o rodnoj ravnopravnosti, zahtjeva da političke partije jasno definišu mehanizme za uspostavljanje rodne ravnopravnosti u partijskim dokumentima, sa jasno propisanom kvotom od 30% žena u organima i upravljačkim strukturama, mehanizmima i rokovima za postizanje iste i sankcijama u slučaju neispunjavanja ovih zahtjeva;
3. žene u političkim partijama, nevladine organizacije, mediji, stručnjaci iz oblasti ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, trebalo bi da nastave da vrše pritisak koji će ženama kandidatkinjama u političkim partijama omogućiti povoljan raspored na izbornim listama;
4. žene u političkim partijama, nevladine organizacije, mediji, stručnjaci iz oblasti ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, trebalo bi da nastave da vrše monitoring i pritisak na nadležne institucije da dosljedno primjenjuju postojeće norme Zakona o izboru odbornika i poslanika i da se sankcionišu oni koji ih ne poštuju;
5. podsticati osnivanje, osnaživanje i djelovanje organizacija žena na svim nivoima političkih partija kako bi se omogućilo interesno zastupanje, osnaživanje glasa žena i suzbilo neformalno muško umrežavanje i monopolizovanje donošenja odluka u radu partija. Takođe, partijske organizacije žena mogu biti kvalitetan forum za promišljanje politika rodne ravnopravnosti i dodatni kvalitet u formulisanju partijskih programa;
6. podržavati programe obrazovanja za žene i muškarce u političkim partijama u oblastima ljudskih prava, osnovnih vještina političkog djelovanja, vještina analiziranja rodne perspektive u djelovanju partije, kao i specijalizovane obuke o pojedinim oblastima i politikama;
7. na lokalnom nivou motivisati i ohrabrivati žene kroz različite vidove aktivnosti i kampanja da se kandiduju za pozicije u lokalnim preduzećima, službama i sl, jer na taj način brže i efektivnije šalju poruku javnosti da su sposobne za upravljačke funkcije, što se kasnije može pozitivno odraziti i na njihovo napredovanje na više upravljačke funkcije u partijama i u društvenim i državnim strukturama;
8. raditi na senzibilizaciji i podizanju znanja građana o pravima žena kroz različite vidove kampanja o rodnoj ravnopravnosti;
9. podržavati programe političkog obrazovanja, sa posebnim naglaskom na obuke žena iz marginalizovanih i vulnerabilnih grupa, a u cilju njihovog uključivanja u političke procese;

10. lobirati kod države da se obezbijede socijalni servisi i podrška ženama uopšte, a posebno pripadnicama marginalizovanih i vulnerabilnih grupa, kako bi se oslobodio prostor da se angažuju na unaprijeđenju statusa žena u svojim zajednicama;
11. lobirati da državne institucije i tijela koje se specijalizovano bave sprovođenjem politika rodne ravnopravnosti imaju adekvatne uslove i sredstva za rad na sprovođenju aktivnosti koje predviđaju strateški planovi za postizanje rodne ravnopravnosti, i obezbijediti kontinuirane obuke osoblja;
12. raditi na unaprijeđenju infrastrukture za njegu i čuvanje djece i podsticati muškarce da više participiraju u poslovima vezanim za domaćinstvo i čuvanje djece (kampanje podizanja svijesti o korišćenju roditeljskog odsustva od strane muškaraca, odnosno očeva) kako bi se doprinijelo balansiranju privatnih obaveza između muškaraca i žena, i olakšalo ženama koje žele da se politički angažuju;
13. podržavati programe obrazovanja i podrške koji su usmjereni ka osnaživanju ženskog preduzetništva;
14. u školske nastavne planove i programe, udžbenike i drugi nastavni materijal, uvesti sadržaje i unaprijediti obrazovne i vaspitne aktivnosti usmjerene na podizanje svijesti mladih ljudi o ravnopravnosti polova kroz program građanskog vaspitanja/obrazovanja i zdravih stilova života;
15. raditi na daljoj senzibilizaciji medijskih radnika u oblasti izvještavanja i istraživanja o temama koje se tiču rodne ravnopravnosti kako bi se prevladalo stereotipno prikazivanje žena, kao i na jačanju monitoringa i kontrole korišćenja rodno senzitivnog jezika u medijima, radu i komunikaciji državnih institucija sa javnošću;
16. raditi na uvođenju posebnih programa za ravnopravnost polova u obuke o medijskom izvještavanju i na istraživačkim tehnikama za studente/studentkinje novinarstva;
17. jačati programe alternativnog političkog obrazovanja za mlade, koji uključuju rodnu dimenziju.

BIBLIOGRAFIJA

- Ustav Crne Gore, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 1/2007
- Zakon o rodnoj ravnopravnosti, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 46/2007
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 14/14
- Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2013-2017, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Podgorica, januar 2013. godine (file:///C:/Users/Win%207/Downloads/3_07_24_01_2013%20(12).pdf)
- Zastupljenost žena u državnim institucijama: Kad procenti padaju, M. Perović-Korać, Monitor/br.1243/petak/15. avgust 2014. (http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=5362:zastupljenost-ena-u-dravnim-institucijama-kad-procenti-padaju&catid=3697:broj-1243&Itemid=4966)
- Ženske kvote na izbornim listama i lokalni izbori: Minimalne a prekršene, M. Perović Korać/društvo/Monitor/br.1233/petak/6. jun 2014. (http://monitor.co.me/~monitorc/index.php?option=com_content&view=article&id=5274:enske-kvota-na-izbornim-listama-i-lokalni-izbori-minimalne-a-prekrene-&catid=3634:broj-1233&Itemid=4902)
- Žene u upravljačkim tijelima političkih partija: Samo deklarativno, M. Perović-Korać, Monitor/br.1237/ petak/4. jul 2014. (http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=5272:ene-u-upravljakim-tijelima-politikih-partija-samo-deklarativno-&catid=3634:broj-1237&Itemid=4902)
- Žensko preduzetništvo u Crnoj Gori, Vesna Bojanović, IPER, Podgorica, 2013. (http://iper.org.me/wp-content/uploads/2014/06/Zensko-preduzetnistvo-u-CG_policy-paper_Vesna-Bojanovic_2014.pdf)
- Žene i muškarci u Crnoj Gori, Zavod za statistiku Monstat, Podgorica, 2013. (<http://monstat.org/userfiles/file/publikacije/ZENE%20I%20MUSKARCI%20U%20CRNOJ%20GORI%202012.pdf>)
- Treći izvještaj o stanju u oblasti reforme pravosuđa i ljudskih prava, Koalicija 23, Podgorica, 2014. (<http://www.cedem.me/sr/publikacije/finish/13-publikacije/513-koalicija-23-trei-izvjetaj-o-stanju-u-oblasti-reforme-pravosua-i-ljudskih-prava.html>)
- Socioekonomski položaj žena u Crnoj Gori, Evropski pokret u Crnoj Gori, Podgorica, 2012. (<http://emim.org/files/socio-ekonomski%20polozaj%20zena%20u%20crnoj%20gori.pdf>)
- Stavovi o diskriminaciji i LGBT, CGO i LGBT Forum Progress, Podgorica, 2012. (<http://media.cgo-cce.org/2013/05/Stavovi-o-LGBT-u-Crnoj-Gori-za-PRE-SS-20022012.pdf>)

INTERNET SAJTOVI:

<http://www.dps.me>

<http://www.sdp.co.me>

<http://www.nova.org.me>

<http://www.pozitivnacrnagora.me>

<http://www.snp.co.me>

<http://www.skupština.me>

<http://www.vlada.me>

<http://www.cgo-cce.org>

TË DREJTAT E
KOMUNITETIT LGBT
NË KOSOVË

PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE

Qëllimi i këtij studimi ishte të prezentojë situatën e tanishme në Kosovë, lidhur me të drejtat e Lesbikeve, Homoseksualëve, Biseksualëve dhe Transeksualëve (LGBT), dhe në të njëjtën kohë të identifikojë dhe të ofrojë rekomandime për disa nga sfidat me të cilat do të ballafaqohet Kosova lidhur me të drejtat e komunitetit LGBT..

Të gjeturat janë të bazuara në një rishikim të dokumenteve relevante, raporteve dhe një rishikim të kornizës ligjore. Për më tepër, disa nga të gjeturat janë identifikuar gjatë aktiviteteve që STEP ka organizuar gjatë implementimit të projektit. Qëllimi kryesor i studimit ishte të sigurojë një listë konkrete të rekomandimeve që do të mund të shfrytëzohen për ndërhyrje të reja nga STEP ose palë tjera të interesuara.

HYRJJE

Pas shpërbërjes së Jugosllavisë, Kosova ka kaluar nëpër faza transformuese sociokulturore, luftës së Kosovës, dhe shpalljes së pavarësisë në vitin 2008. Përgjatë tërë këtij procesi qeveria e injoroi ekzistencën e minoriteteve seksuale. Akterët e të drejtave të njeriut në Kosovë nuk kanë krijuar kushte të nevojshme që do të lehtësojë ndryshimet që janë të domosdoshme për të përmirësuar statusin e LGBT-ve në komunitet.

Konteksti socio-kulturor i Kosovës përmban rezistencë të fortë ndaj ndryshimeve, posaçërisht ato që favorizojnë komunitetin që përballet me abuzim verbal dhe fizik. Një incident i shumë diskutuar ishte sulmi ndaj revistës Kosovo 2.0 gjatë promovimit të numrit të tyre “Sex” e cila përshkruante seksin dhe përmbante tema seksualiteti që përfshinin LGBT komunitetin. Një grup njerëzish të cilët u perceptuan t’i përkisnin grupeve ekstremiste kundërshtuan organizimin e eventit duke menduar se eventit po promovonte seksin dhe mënyrën e jetesës së LGBT, dhe se një “seks party” ishte gati duke ndodhur. Ata persona vandalizuan hapësirat e eventit dhe sulmuan një person. Incidenti iu atribua gjerësisht mënyrës se si eventit ishte reklamuar, duke përmbajtur shumë lakuriqësi dhe tjera përmbajtje seksualisht “të rënda”. Në vitin 2014, një film për incidentin u shfaq gjatë “Prishtina Femmes Fatales Festival”, ku u vunë në dukje fokusi disproporcional mes sulmeve nga grupet ekstremiste islame, duke lënë anash të drejtat e LGBT-ve dhe zërat e njerëzve të prekur nga sulmet.

Një marsh u organizua më 17 Maj të vitit 2014 në Prishtinë për Ditën Ndërkombëtare kundër Homofobisë dhe Transfobisë, dhe ishte i pari i këtij lloji. Marshi nuk u reklamua tek publiku i gjerë dhe ata që marshuan ishin kryesisht komuniteti ndërkombëtar të cilët nuk bartën mesazhe të perceptueshme që do të tregonin temën e marshit. Marshi u bë nën masa të gjera të sigurisë. Sapo detajet e marshit prekën publikun, mediat online u stërbushën me fjalime urretjese drejtuar komunitetit LGBT. Fjalimet urretjese ndodhin herë pas here në portalet në internet dhe në shtyp. Numri i madh i portaleve nuk ka reaguar ndaj shkeljeve dhe lejon komente me përmbajtje urretjese duke mos marrur masa. Përfaqësuesit redaktues shprehën se nuk kanë njohuri të mjaftueshme si të ndalojnë fjalimet urretjese, e as gjykatësit dhe prokurorët si të merren me rastet me efikasitet.

Ky skenar i mban LGBT personat jashtë përfshirjes në jetën publike. Veçanërisht, situatë nuk ndryshon shumë nëpër vendet në Ballkanin Perëndimor, sikur që normat socio-kulturore funksionojnë në mënyra të ngjashme duke penguar të drejtat e barabarta dhe mbrojtjen e personave LGBT. Serbia dhe Mali i Zi, kohët e fundit kanë adoptuar disa strategji anti - diskriminuese, dhe Serbia dhe Shqipëria nënshkruan ligje që dënojnë krimet e urretjes. Megjithatë, implementimi i ligjeve mbetet sfida në të gjitha vendet. Incidente të ngjashme sikur me Kosovo 2.0 kanë ndodhur në Maqedoni, Mal i Zi, Bosnje dhe Hercegovinë dhe Serbi. Kjo e fundit ndaloi organizimin “Krenaria e Beogradit” për shkak të cënimit të sigurisë, gjë që tregon mbështetjen shumë të vogël institucionale dhe politike për komunitetin LGBT.

Megjithatë, Kosova është në një moment të favorshëm për intervenime kyçe mbi të drejtat e lesbikeve, homoseksualëve, biseksualëve dhe transeksualëve (LGBT). Edhe pse përpjekjet për të drejtat e LGBT në Kosovë janë ende të kufizuara, një kombinim i një numri të faktorëve siguron një mjedis pozitiv për ndryshime shoqërore. Në veçanti, situatë e tanishme përfshin: organizata aktive në rritje për LGBT; presion në qeverinë e Kosovës përmes hyrjes në BE dhe liberalizimit të vizave; mbështetje nga zyrtarët kyç të qeverisë; një komunitet i tërë ndërkombëtarësh me diplomat të zëshëm; dhe hapja e një diskutimi më të gjerë shoqëror që zgjoi sulmi ndaj Kosovo 2.0

KORNIZA LIGJORE

Kushtetuta e Republikës së Kosovës dhe Ligji Kundër Diskriminimit të dyja përmbajnë mbrojtje të të drejtave të njeriut dhe në mënyrë eksplicite përfshijnë orientimin seksual. Për fat të keq mbrojtja nuk ka qenë efektive e implementuar për të mbrojtur komunitetin LGBT, pjesërisht për shkak të një sistemi të dobët ligjor, dhe pjesërisht sepse Ligji Kundër Diskriminimit duhet të amendohet për të siguruar mekanizma më efektive.

Fillimisht, Kushtetuta njuh orientimin seksual si një karakteristikë e mbrojtur dhe nga kjo ndalon diskriminimint në baza të orientimit seksual.⁵¹ Gjithashtu liston një numër të të drejtave dhe lirive fundamentale që janë për t'u gëzuar pa diskriminim. Së dyti, Kushtetuta parashikon zbatimin e drejtëpërdrejtë të një sërë konventash ndërkombëtare mbi të drejtat e njeriut dhe instrumente të tilla si Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut⁵², dhe në raste të papajtueshmërisë mes ligjit vendor dhe atij ndërkombëtar gjithmonë mbizotëron ligji ndërkombëtar. Për më shumë, interpretimi i dispozitës për të drejtat e njeriut duhet të jetë në përputhje me vendimet e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut.⁵³ Për komunitetin LGBT, kjo është veçanërisht e rëndësishme sepse Gjykata Evropiane për të Drejtat e njeriut ka zhvilluar dhe ka njohur të drejtat e komunitetit LGBT në sfera të ndryshme të shoqërisë. Kjo përfshin lirinë e tubimit, lirinë e shprehjes, balancimin e lirisë së mendimit, ndërgjegjjes dhe fesë dhe mos-diskriminimit në punësim, suksesionit të qiramarrjes, mbrojtjen sociale, të drejtën për adoptim, bashkimin civil dhe identitetin gjinor.

Përveç kësaj, Ligji Kundër Diskriminimit ndalon diskriminimin direkt dhe indirekt⁵⁴ në fushat që përfshijnë punësimin (qasje në punësim, sikurse edhe avancim, trajnime dhe shkarkim), në edukim, mbrojtje sociale dhe përparësitë sociale, qasje në strehim, qasje në mallra dhe shërbime, pjesëmarrja në çështje publike, qasje në vende publike dhe çdo të drejtë tjetër të paraparë me ligj.⁵⁵ Ngacmimi, udhëzimi për diskriminim, viktimizimi dhe segregimi, konsiderohen edhe këto si forma të diskriminimit dhe për këtë janë të ndaluara.⁵⁶ Megjithatë, përkundër faktit që Ligji Kundër Diskriminimit ka qenë në fuqi që nga viti 2004, nuk ka shumë raste të diskriminimit të cilat janë shënuar si raste në gjykata. Sikur që është raportuar më parë, kjo është pjesërisht për shkak të mangësive të vetë ligjit dhe procedurave⁵⁷ dhe mangësinë e një trupi të pavarur⁵⁸ që do të asistonte viktimat e diskriminimit të kërkojnë zhdëmtim.⁵⁹

Gjatë vitit 2012, Qeveria e Kosovës (QK) ka përfshirë Ligjin Kundër Diskriminimit në agjendën legjislativë për t'u amandamentuar, dhe drafti i ri ka disa përmirësime, duke përfshirë edhe identitetin gjinor.⁶⁰ Megjithatë draft ligji duhet të shkojë më tutje me adresimin e procedurave në gjykata dhe rolin e një trupi të pavarur për barazi, për shkak që këto të dyja kanë penguar implemen-

51 Neni 24.2 Kushtetuta e Republikës së Kosovës

52 Neni 22, Po aty

53 Neni 52, Po aty

54 Neni 2.a Ligji Kundër Diskriminimit, Ligji nr. 2004/3

55 Neni 5, Po aty

56 Neni 3, Po aty

57 Kapitulli II, Po aty

58 Kapitulli III, Po aty

59 Shiko raportin nga Youth Initiative for Human Rights – Kosovo, 'Anti-Discrimination Laë in Kosovo – Seven Years On' December 2011, available at http://ks.yihr.org/public/fck_files/ksfile/Anti-Discrimination%20Laë%20in%20Kosovo%20-%20seven%20years%20on.pdf qasur në 20/05/2014

60 Neni 3, Drafti i Ligjit Kundër Diskriminimit

timin deri në këtë pikë. Si pjesë e një projekti më të madh, Këshilli i Evropës, më Mbështetje nga Bashkimi Evropian ka siguruar ekspertizë ligjore në tri draft ligje, duke përfshirë Ligjin Kundër Diskriminimit,⁶¹ dhe QK ka rënë dakord të marrë rekomandime parasysht. Ombudspersoni është propozuar si trup për barazi. Në mënyrë që të sigurohet një Ligj Kundër Diskriminimit i fuqishëm, që mund të adresojë sfidat, është kritike që drafti të shkojë përmes një procesi të hapur dhe konsultativ, ku të gjitha çështjet mund të adresohen.

Në lidhje me gjuhën e urrejtjes, sipas Kodit Penal të Kosovës, nxitja e urrejtjes, përçarja apo jo tolerancë konsiderohen vepër penale dhe janë të dënueshme me gjobë deri në pesë vite burgim. Urrejtje e tillë, përçarje ose jo tolerancë mund të bëhet kundër cdo grupi nacional, racor, fetar, etnik ose grup tjetër që jeton në Republikën e Kosovës.⁶² Pasi që orientimi seksual nuk është njohur specifikisht, është debatuar se çka përfshin “grup tjetër”. Duke mos qenë i emëruar si grup i mbrojtur mundet potencialisht të krijojë sfida në ndjekjen e suksesshme të krimeve në këto baza.

Në lidhje me njohjen e familjës, Kushtetuta e Republikës së Kosovës thekson se çdokush ka të drejtë të martohet dhe të krijojë familje, por Ligji i Familjes I Kosovës⁶³ cakton kush mundet ta gëzojë këtë të drejtë. Sipas Ligjit të Familjesm “martesa është bashkësi e regjistruar me ligj, e dy personave me gjini të kundërt”.⁶⁴ Nëse korniza ligjore qëndron nga kjo rrjedh se anëtarët e komunitetit LGBT nuk mund të jenë në gjendje të lidhin martesë apo të kërkojnë njohje të bashkimit të tyre, sepse Ligji i Familjes nuk lejon ata të gëzojnë të drejtën e tyre në jetën private dhe familjare. Statusi ligjor i transeksualëve në Kosovë është i paqartë. Regjistrimi i lindjes në Kosovë është i rregulluar më Ligjin për Statusin Civil. Certifikata e lindjes ligjërisht konfirmon lindjen⁶⁵ dhe një nga detajet që regjistron është seksi.⁶⁶ E rëndësishme është se ligji e njeh se përmbajtja e certifikatës së lindjes mund të ndryshohet në rastet e shprehur në Ligjin për Statusin Civil ose ligjet tjera në fuqi, mirëpo kjo nuk është elaboruar më tej.⁶⁷ Ligji për Emrin Personal lejon një qytetar të moshës madhore të ndryshojë emrin e tij/saj personal përmes kërkesës së tij/saj.⁶⁸ Prandaj legjislati në fuqi nuk e lejon një person të ndërrojë të dhënat në certifikatën e lindjes dhe të marrë njohjen gjinore. Megjithatë, kohët e fundit është raportuar një rast i një gruaje e cila ka bërë ndërrim të gjinisë në Gjermani dhe ajo ka mundur të ndërrojë emrin dhe gjininë e saj në dokumentet e Kosovës për-

61 Shiko raportin e Këshillit të Evropës, ‘Reform Proposals to Energize Non-Judicial Human Rights Institutions in Kosovo’, Dhjetor 2013, I disponueshëm në [http://ëëë.monckton.com/docs/general/REFORM_PROPOSALSfinale_%20\(1\).pdf](http://ëëë.monckton.com/docs/general/REFORM_PROPOSALSfinale_%20(1).pdf) accessed on 20/05/2014

62 Neni 147, Kodi Penal i Kosovës, Kodi Nr. 04/L-082

63 Ligji Nr. 2004/32

64 Neni 14.1, Ligji i Familjes i Kosoves

65 Neni 32, Ligji për Statusin Civil, Ligji Nr. 04/L-003

66 Neni 36.3.6, Po aty

67 Neni 38, Po aty

68 Neni 12, Ligji për Emrin Personal, Ligji Nr. 02/L-188

mes asistencës së një avokati. Për atë kohë sa baza ligjore nuk është e qartë, është raportuar se ajo kishte dokumente nga profesionistë mjekësorë dhe një vendim nga Gjykata Gjermana që cakton ndërrimin e saj të gjinisë, e cila ka mundur të përdoret për të kërkuar ndryshimet e nevojshme në dokumente nga autoritetet kosovare.

Edhe pse më lartë u përmendën disa nga pjesët kyçe për mbrojtjen e të drejtave bazuar në orientimin seksual dhe identitetin gjinor, ende nuk ka një rishikim gjithëpërfshirës të kornizës ligjore kosovare për zonat ku mbrojtja është plotësisht e siguarur dhe ku ka përjashtime dhe hapësira boshe të theksuara. Për më shumë, ka vetëm pak avokatë me ekspertizë ligjore në këtë fushë në Kosovë, çka e bën të vështirë për organizatat për komunitetin LGBT të marrin pjesë plotësisht në bisedime të hapura lidhur me draftimin e ligjeve, ndjekjen gjyqësore strategjike, ose sigurimin e asistencës për rastet që mund të nisen në kodin ligjor të tanishëm.

QEVERIA DHE SEKTORI I DREJTËSISË

Kosova ka mekanizma të kufizuar për të mbajtur qeverinë llogaridhënëse për implementimin e reformave, trajnimit dhe edukimit. Zyrja për Qeverisje të Mirë është përgjithësisht e njohur si e dobët. Ndonëse njerëzit shpresojnë në Grupin Këshillëdhënës, ata janë edhe shumë skeptik. Fakti që ka marrur kaq shumë kohë vetëm që të fillojë, që shumë njerëz dhe organizata nuk kanë pranuar ftesa për takimin e parë, dhe mandati i dobët vetëm e shtojnë skepticizmin. Edhe pse projekti në vazhdim I BE-së, që planifikon trajnim për autoritetet publike thotë se konsideron specifikat e shoqërisë në Kosovë dhe të punojë për së afërmi me komunitetin LGBT dhe të testojë për të parë nëse trajnimi do të funksionojë. Gjykatësit dhe prokurorët përgjithësisht e kanë parë si sfiduese. Ka pasur vetëm pak ose aspak trajnime. Ka pasur vetëm pak ose asnjë trajnim si pjesë e edukimit ligjor. Për më tepër Qeveria e Kosovës për momentin është duke dhënë pak ose aspak informacion për të drejtat bazuar në orientimin seksual ose identitetin gjinor, apo mekanizmat e individualëve të kenë qasje në ato të drejta.

ORGANIZATAT E LGBT-VE NË KOSOVË

Ka një numër të shprehur të organizatave ndërkombëtare të cilat merren me promovimin dhe mbrojtjen e të drejtave të njeriut në Kosovë. Pjesa më e madhe e tyre është e orientuar nga projektet dhe e varur në asistencën financiare të donatorit. Tri nga ato punojnë specifikuisht me shqetësimet e LGBT-ve: CSGD (Center for Social Group Development) që u themelua në vitin 2002 dhe ofron një qendër hyrjeje që nga viti 2003. Organizata siguron komunitetin me informacione për parandalimin e HIV-it, testimin për HIV dhe referime. QESH (Center for Social Emancipation) e themeluar më 2005, mban aktualisht rrjetin më të madh për gratë biseksuale dhe lesbike. Ofron grupe mbështetëse, mundësi për art, ndihmë ligjore dhe organizon ligjërata në universitete. CEL (Center for Equality and Liberty) u themelua më 2013 dhe punon në ndërgjegjësimin, avokimin dhe fuqizimin e komunitetit LGBT. Ofron orë hyrjeje dhe planifikon zgjerimin e programit të aktiviteteve. Një mbështetje e madhe në Kosovë për LGBT kauzën është YIHR (Youth Initiative for Human Rights), e cila rregullisht bashkëpunon me organizatat për LGBT dhe hapur promovon të drejtat e komunitetit LGBT.

PËRFUNDIM

Të drejtat e komunitetit LGBT janë një proces në djegie në procesin e strukturimit të identitetit të Kosovës. Mbetet ende një çështje e ndjeshme dhe homofobia është e përhapur. Abuzimet fizike dhe verbale ndaj LGBT-ve nuk janë të pazakonshme. Kjo situatë vetëm demonstroi sa të vështira mund të jenë ndryshimet që mundësojnë implementimin e të drejtave të njeriut. Përpjekjet për të influencuar ndryshime në sjelljen shoqërore ndaj LGBT-ve janë tipike të parandaluara nga mënyra Kosovare e familjes, zakonisht e bazuar në baza të thella fetare që kundërshtojnë pranimin e LGBT-ve në shoqëri, çka e bën punën e organizatave pjesërisht të vështirë. Shkalla e lartë e papunësisë në Kosovë dhe vështirësitë për të marrur një vizë të udhëtojnë jashtë vendit i lë personat LGBT me mundësinë e vetme të fshehin orientimin e tyre seksual apo edhe të marrohen me gjininë e kundërt, për të mos u marrë më sfidat që vijnë. Legjislacioni modern i Kosovës ka qenë një hap i rëndësishëm përpara edhe pse ligjet nuk

janë duke u implementuar. Organizatat për LGBT mund të ndikojnë zbatimin e ligjeve përmes avokimit, ndërgjegjësimit dhe fuqizimit. Organizatat për LGBT ofrojnë vende të sigurta ku individët mund të jenë vetja dhe të shoqërohen me të tjerët duke përmirësuar kështu gjendjen e tyre. Kjo nuk do të thotë se shërbimet nuk mund të rifreskohen për nevoja të komunitetit. Sot komuniteti LGBT sikur edhe shoqëria kosovare shihet si e papërgatitur për një komunitet të hapur dhe të fuqishëm. Ekziston një tendencë të institucionalizohet problem që vonon progresin dhe pengon kreativitetin dhe iniciativën e individëve, por shprehimisht ndryshimet nuk mund të vijnë në nivel institucional nëse forcat për ndryshime janë më të mëdha sesa ato që mbajnë statusin “të paprekur”.

REKOMANDIMET

Rekomandimet e poshtë cekura janë të bazuara në informacionet e siguruar në këtë raport dhe janë më së shumti të drejtuara në palët e interesuara, organizata jo - qeveritare dhe do të shërbejnë si udhëzim për punë nga anëtarët e STEP.

- Rritja e Kornizës ligjore – të sigurojë që korniza ligjore e Kosovës përmban mbrojtje të plota në baza të orientimit seksual dhe identitetit gjinor.
- Fuqizimi I komunitetit LGBT dhe sigurimin e shërbimeve efektive – fuqizimin e rrjeteve të organizatave tjera të drejtave të njeriut që të zgjerojnë bazën e mbështetjes. Të sigurohet se ka trajnime të përshtatshme, pritje dhe mbështetje për profesionistë kështu që shërbimet të jenë të përshtatshme për anëtarët e komunitetit LGBT.
- Përmirësimi I Diskursit Publik rreth të Drejtave të LGBT – Zgjerimi I diskursit duke siguruar mbështetje për LGBT grupet, akterët tjerë civilë në shoqëri, kosovarët e mirënjohur, dhe zyrtarë qeveritarë për të shprehur fuqimisht dhe kohë pas kohe të drejtat e LGBT në kornizë të drejtave të njeriut dhe anti-diskriminimit. Të sigurojë që media të trajtojë çështjen në mënyrë të përshtatshme duke trajnuar sektorin medial dhe duke forcuar kapacitetin e grupeve LGBT dhe të drejtave të njeriut duke mbajtur median llogaridhënëse.
- Rritja e Mbështetjes nga Qeveria e Kosovës, Gjyqësori, dhe Personat tjerë që sigurojnë Edukimin Gjithpërfshirës – Të rritet bashkëpunimi dhe komunikimi mes projekteve të ndryshme në sektorin edukues; në nivelin primar dhe dytësor, projekte të ndryshme të punojnë me trajnimin e arsimtarëve dhe reformat e kurrikulës, të cilat mund të përfitojnë nga fokusi në të drejtat e njeriut që përfshin të drejtat e LGBT-ve, në nivelin universitar, të krijojnë mekanizma mesimi dhe mundësi rreth orientimit seksual dhe identitetit gjinor.